

Västerås ordinantia

1. *Forskningsläget*

Länge kände man endast en redaktion av Västerås ordinantia. Denna är i samtida avskrift intagen i riksregistraturet och avfattad på svenska.¹ En redaktion av samma typ ligger till grund för den text, från vilken ärkebiskop Laurentius Petri utgick, då han 1533 skrev sin kommentar över Västerås recess och ordinantia.² Den i riksregistraturet intagna versionen omfattar 22 artiklar eller paragrafer.³ År 1845 publicerade emellertid W. G. Lagus en version på latin, som med mycket stor sannolikhet skrivits av Hans Brasks kansler, Hans Spiegelberg, vilken samtidigt med Brask lämnade Sverige i augusti 1527.⁴ Handskriften finns bland de Benzelianska manuskripten i Linköpings stifts- och landsbibliotek.⁵ År 1892 publicerade Otto Ahnfelt i *Tidskrift för teologi* en annan något kortare latinsk redaktion, verkställd på uppdrag av ärkebiskop Johannes Magnus av Linköpingskaniken, Hans Brasks forne kansler, Petrus Benedicti. Till

¹ GR 1527, s. 241 ff.

² Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under konung Gustaf I, utg. av P. E. THYSELIUS I (1841), s. 69 ff. ERIK JÖRANSSON TEGEL har i *Then stoormechtighe, höghborne furstes . . . Herr Gustaffs . . . historia* (1622), s. 170 ff. utgått från riksregistraturet. Se S. LJUNG, Erik Jöransson Tegel (1939), s. 164 ff.

³ Artiklarna äro icke numrerade. I SRA 1, s. 89 ff. ha de numrerats och antalet är här 21. Anledningen härtill är, att de båda artiklarna om munkarna sammanslagits till en (§ 14).

⁴ W. LAGUS, *Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrkohistoria*, 2 s. 47 ff. Texten är sedan tryckt i GR 1527, s. 244 ff., i SRA 1, s. 89 ff. och hos S. TUNBERG, *Västerås riksdag 1527* (1913), s. 31 ff.

⁵ Titeln lyder: »Constitutiones regis Swetie Gostavi contra ecclesiasticam libertatem. Anno Dom: 1527. XXIII Junii facte.» Kh 14, LSB.

grund för Ahnfelts tryck ligger en av Antonio Possevinos sekreterare gjord avskrift, förvarad i universitetsbiblioteket i Uppsala.⁶ En annan, något avvikande redaktion av Petrus Benedictis översättning finns i Vatikanarkivet.⁷ I sin undersökning »Västerås möte» i *Historisk Tidskrift* 1927–1928 omnämner och citerar Lars Sjödin en svensk handskrift från Borghesearkivet, som under Leo XIII införlivades med Vatikanarkivet.⁸ Denna handskrift – enligt Sjödin en avskrift från tiden omkring 1600 – har sedan mera ingående utnyttjats av Arne Palmqvist i en ännu otryckt undersökning om »Västeråsriksdagen 1527 och reformationen», inlämnad som speciemensskrift för professuren i kyrkohistoria vid universitetet i Lund 1959. Liksom de latinska versionerna har den svenska Vatikanhandskriften i slutet sex artiklar, som saknas i riksregistraturet och hos Laurentius Petri. Då dessa sex artiklar tidigare icke varit tryckta i svensk språkdräkt, avtryckas de här efter Vatikanhandskriften:

- [23] Romskott eller Sancte Peders penning sendes icke lengre vth till Room vthann tagedt kong[e]n, till rijksentz besta.
 [24] Sammaledes the penningar som plägär sendas vthann lantz af klöstrom till theras öfwerstom.

⁶ Titeln lyder: »Constitutiones Sueticae in publicis comitijs regnorum Sueciae et Gothiae factae, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo septimo circa Dominicam Trinitatis in civitate Arosiensi per Gostavum eorundem regnorum regem et eius proceres ad subuertendam in illis terris omnem catholicae ecclesiae et sanctae sedis apostolicae auctoritatem.» *Tidskrift för teologi* 1892, s. 339 ff.; *Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering* (1893). Bil. I. Avskriften finns i K 23, UUB. Angående Johannes Magnus och Petrus Benedicti se G. CARLSSON, *Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri*, KÅ 1922, s. 22 not 2 och H. SCHÜCK, *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa* (1959), s. 14, 19 ff. och 540.

⁷ *Segreteria di Stato, Germania* vol. 92, fol. 156 f. Vatikanarkivet. Om denna handskrift se nedan s. 63 ff.

⁸ L. SJÖDIN, *Västerås möte*, HT 1928 s. 225 not 1 och 2, 226 not 3, 231 f., 307 not 1 och 312 not 1. Sjödin karakteriserar avskriften av disputationsteserna på följande sätt: »Förmodligen återgår denna dåliga avskrift – kopisten har tydligen endast med svårighet kunnat läsa sin förlaga – i första eller andra hand på en latinsk förlaga ur Brasks eget arkiv.» Att detta icke gäller avskriften i sin helhet skall visas i fortsättningen. Om denna handskrift se nedan s. 55.

- [25] Bisper och andra prälater sende intheth här eftär till Room efter theras confirmation vthann ähr nogh, att thee annames ther till medh kongens samptyckje, thädh här eftär alltidh skeep skall.
- [26] Ithem all thedh godz gifwidt ähr till kyrkior och klöster lantz kyrkior och prebendor annames riddarskapedt sin börd igen och thädh kuartt ähr förläne hans nådh hwem honnom lyster.
- [27] Ithem godtz som solde eller panttsatt ähre lösas igen för klöster och kyrkior och sloss af sumone såå mykkidit som godzen⁹ . . . ränta.
- [28] Ithem till cronones förbettring skulla biskoparnar, kaniker¹⁰ och doomkyrkior giffwa wår nådige Herre eena suma som thee kunna medh hans nådh öfwer eens wara.

Frågan är nu, när och av vem dessa sex mycket viktiga artiklar författats. I Svenska riksdagsakter 1 (1887) förklarade Emil Hildebrand, att riksregistraturets svenska text torde »få anses som officiell samt sannolikt identisk med de 'artiklar', som enligt anteckningar i registratoret . . . kringständes till olika landsorter». Om de sex slutartiklarna utgjort ett enskilt tillägg eller uppsatts vid riksdagen och sedan strukits, kunde enligt Hildebrand »numera svårligen avgöras».¹¹

En mera ingående och detaljerad undersökning av ordinantians textförhållanden gavs 1913 av Sven Tunberg i »Västerås riksdag 1527». Samtidigt avtryckte Tunberg de tre olika redaktionerna – riksregistraturets svenska text (II) samt de båda latinska varianterna (I och III). Enligt Tunberg har Västerås ordinantia ursprungligen avfattats på latin i den form, den har i den Spegelbergiska versionen eller redaktion I hos Tunberg; riksregistraturets svenska text eller redaktion II är en förkortad översättning av den nyssnämnda latinska redaktionen. Redaktion III eller den av Petrus Benedicti verkställda översättningen är av något senare datum, är försedd med smärre tillägg och

⁹ Ordet »godsen» är i handskriften skrivet snett över ett annat icke överstruket ord, som synes vara »honom», vilket dock icke ger någon mening.

¹⁰ Hdskr. »munkar». Spegelberg och Petrus Benedicti ha »canonici». TUNBERG, s. 39.

¹¹ SRA 1, s. 94 ff.

uteslutningar samt saknar helt sju paragrafer (3, 9, 12, 15, 17, 18 och 20) men har gemensamt med Spegelberg de sex paragrafer, som saknas i riksregistraturet. Enligt Tunberg tala alla skäl för att de sju utelämnade paragraferna ursprungligen ingått i Petrus Benedictis översättning. Att de utelämnats av översättaren ansåg Tunberg »högst osannolikt». Luckorna måste tillskrivas avskrivaren. De smärre ändringarna i texten hos Petrus Benedicti bero på att denne haft tillgång till en senare överarbetad svensk text av ordinantian och för sin översättning utnyttjat denna.¹²

Resultatet av sin undersökning sammanfattar Tunberg i följande ord: »Västerås ordinantia har ursprungligen avfattats på latin i den form vi möta i redaktion I. En officiell svensk översättning av paragraferna 1–21 har samtidigt ombesörjts och utsänts till de olika landsorterna; denna översättning föreligger i redaktion II. Några år senare har Linköpingsklerken Petrus Benedicti verkställt en översättning av den svenska texten av ordinantian, vilken översättning återfinnes i redaktion III; för sin översättning har Petrus Benedicti använt redaktion II i en efter senare förordningar något reviderad gestalt och dessutom ägt tillgång till en svensk version av paragraferna 22–27.» Om anledningen till att man vid översättningen till svenska av Västerås ordinantia, sådan denna föreligger i riksregistraturet, utelämnade sex artiklar anför Tunberg: »Gustav Vasa har ej aktat nödigt eller lämpligt att göra dessa bestämmelser allmänt kända i landet och har därför helt enkelt underlåtit att införa dem i den svenska översättningen av ordinantian. Vad särskilt bestämmelserna rörande brytningen med Rom angår, var det också från konungens synpunkt alldeles tillräckligt, att ifrågavarande stadganden blevo kända av dem, vilka de verkligen gällde, och härför var ju på bästa sätt sörjt genom den latinska originalredaktionen av ordinantian.»¹³

¹² TUNBERG, s. 29 ff. Jfr härtill SJÖDIN, HT 1928 s. 300 not 1.

¹³ TUNBERG, s. 60 och 44.

Tunbergs forskningsresultat beträffande förhållandet mellan den svenska och de latinska versionerna har rönt ett mycket energiskt motstånd från olika håll. I en recension i *Historisk Tidskrift* (1914) underkastade Hildebrand Tunbergs tes en ingående granskning. Han framhöll, att den latinska redaktionen icke är införd i registratret och är okänd för samtiden utom kanske för »en liten krets i Hans Brasks omgivning». Laurentius Petri följde i sin förklaring den svenska texten; »hade den latinska funnits, kunde han ej gärna ha undgått att beröra den åtminstone i de punkter, som ej hade motsvarighet i den svenska, och den kan ej gärna ha kommit bort under de få åren emellan riksdagen och förklaringen». Hildebrand underkänner också de språkliga skäl, som anförts av Tunberg, och menar, att den latinska redaktionen »flerstädes velat förtydliga den svenska textens något tvärhuggna uttryck», att vissa förklarande uttryck tillkommit i särskild avsikt samt att den på ett par ställen är felaktig. Hildebrand ansåg dock fortfarande, att det »svårligen med visshet» kunde förklaras, varför registratrets text saknade artiklarna om förhållandet till Rom.¹⁴

På Hildebrands sida ställde sig även Gottfrid Carlsson och förklarade i sin undersökning, »Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri» i *Kyrkohistorisk Årsskrift* 1922, att han helt och hållet delade Hildebrands åsikt om ursprungligheten av ordinantians svenska text och anförde ytterligare exempel som stöd för denna uppfattning. Den svenska textens ursprunglighet och autenticitet är enligt Carlsson höjd över allt tvivel, och dess innehåll täcker, vad den svenska samtiden bortsett från de katolska exulanterna visste om ordinantians lydelse. »Den som vill bygga sin kunskap om Västeråsbesluten på säker grund, måste helt bortse från vad Spegelberg och Petrus Benedicti ha att berätta därom.» Den Spegelbergska versionen hänförde Carlsson till 1530- eller 1540-talen, »varvid dock Spegelbergs

¹⁴ HT 1914, Översikter och granskningar s. 32 ff. Jfr däremot KÅ 1913, Anmälningar och granskningar s. 111 ff.

död (i Rom) 1548 betecknar terminus ante quem». De sex paragrafer, som saknas i riksregistraturet, hade tillkommit för att »diskreditera den kätterske svenske monarken inför det katolska utlandet». De präglas av en fientlig tendens och äro åtminstone i en punkt bevisligen osannfärdiga samt förete i redaktionellt avseende »sådana brister, att man a priori kan vara tämligen säker på att ordinantian i verkligheten icke kan ha sett ut så».¹⁵ Den av Hildebrand och Carlsson hävdade uppfattningen om den svenska textens ursprunglighet och autenticitet har sedan alltmer slagit igenom. Lauritz Weibull deklarerar 1937: »Endast ordinantian, sådan den föreligger i riksregistraturet kommer ifråga.» Den svenska texten betraktas också numera ganska allmänt som den officiella.¹⁶ Detta problem måste enligt min mening anses vara definitivt löst, och alla torde vara ense om att den som vill bygga sin kunskap om Västeråsbesluten på säker grund »måste helt bortse från vad Spegelberg och Petrus Benedicti ha att berätta därom». Härmed äro emellertid icke alla problem rörande Västerås ordinantia lösta.

Det gäller även att försöka lösa det problem, som den längre textredaktionen utgör. Oftast har man, såsom framgår av det redan anförda, betraktat de sex slutartiklarna som senare gjorda tillägg med tendentiöst syfte. Men meningarna gå även här i sår. I sin förut nämnda undersökning från åren 1927 och 1928 i Historisk Tidskrift framhåller sålunda Lars Sjödin, »att de latinska versionerna icke sakna trovärdighet eller en viss, om även ej formell autenticitet». Hans undersökningar mynnar dock på denna punkt ut i en rad frågetecken, och han besvarar frågan, varför de omskrivna paragraferna icke införts i den officiella texten av ordinantian, på följande sätt: »Måhända därför, att ifrågavarande stadganden dels faktiskt – otvivelaktigt med riks-

¹⁵ KÅ 1922, s. 20 ff.

¹⁶ L. WEIBULL, Västerås riksdag 1527, Scandia 1937 s. 118. H. YRWING, Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527 (1956) utgår (s. 110 f.) liksom SCHÜCK (s. 536) från den svenska texten i riksregistraturet.

rådsmajoritetens begivande – tidigare tillämpats, dels berörde landets i den kungliga propositionen ej omnämnda utrikespolitik, som särskilt under dåvarande farliga förhållanden borde med omsorg och hemliga rådslag drivas, dels saknade direkt intresse för alla andra än kronan och vederbörande kyrkliga institutioner och personer, vilkas förmögenhetsvillkor f.ö. genom bestämmelser i recessen och ordinantian ställdes i konungens fria skön? Eller beror det på att dessa stadgar tillkommit som resolutioner på ett enskilt stånds besvär? Var huvudorsaken manne biskoparnas och electis opposition mot dessa stadgar? Hotade de med öppen brytning, om dylika beslut fattades och kungjordes? Ha de enträget förklarat, att de måste hålla sin trohet till den katolska kyrkan och påven, som skulle avsätta dem, om han finge veta, att de medverkat i ett sådant beslut? Ordinantiens tystnad om förhållandet till Rom torde dock även bero därpå, att mötet icke erkände påvens faktiskt utövade, men i landslagen ej omnämnda kyrkliga överhöghet. Var påvens makt olaglig och stridande mot Guds ord, hans förmenta ämbete en förmäten usurpation, borde biskopen av Rom åtnöja sig med en bråkdel av inkomsterna från sin egen dioces i stället för att plundra hela världen, då tarvades inga skriftliga stadganden om det svenska rikets förbindelser med bedragaren i Rom, om indragning av de utan lag och skäl pålagda kuriala avgifterna. En muntlig överenskommelse, som redan i och för sig ägde full rättskraft, var nu som förr tillräcklig för att reglera dessa frågor.»¹⁷ Tio år senare förklarade däremot Lauritz Weibull: »Det

¹⁷ HT 1928, s. 307 och 312 ff. Sjödin skriver vidare: »Överhuvud talar förhållandet mellan den Spiegelberg tillskrivna uppteckningen . . . Petrus Benedicti genom Possevinos i U.U.B. förvarade avskrift bevarade text . . . samt ovannämnda i Vatikanarkivet förefintliga avskrift . . . närmast för att de trenne punkterna om förhållandet till Rom ej äro gripna ur luften. Vi skola här ej diskutera, huruvida texten i H. 130 [skall vara Kh 14] härrör från Spiegelberg eller någon annan mot reformationen ogynnsamt stämd klerk. Men det är ej säkert, att uppteckningen icke härrör från 1527 eller den närmast följande tiden.» Sjödin framhåller vidare, att den svenska texten i avskriften i Vatikanarkivet »i stort sett bäst överensstäm-

framgår av källförhållandena, att de latinska avfattningarna är utan betydelse för framställningen av Vesterås riksdag.»¹⁸ Någon hänsyn till den av Sjödin framdragna *längre svenska texten* i Vatikanarkivet har Weibull emellertid icke tagit.¹⁹ Denna har däremot beaktats av Arne Palmqvist i dennes nyssnämnda ännu otryckta undersökning. Liksom Sjödin daterar Palmqvist avskriften i Vatikanarkivet till tiden omkring 1600, och båda dessa forskare understryka överensstämmelsen mellan avskriften i Vatikanarkivet och den officiella svenska versionen i riksregistraturet men framhålla, att Vatikanhandskriften delvis är ganska korrumpierad. Enligt Palmqvist har den måhända nedtecknats av en landsflyktig svensk, som i Sigismunds land eller i Rom haft tillgång till Linköpingsprelaternas efterlämnade handlingar. Överensstämmelsen mellan Vatikanhandskriften och Petrus Benedictis text är enligt Palmqvist påfallande. »Den förra kan i detta avsnitt lika väl vara helt enkelt en återöversättning av den senare som en avskrift av förlagan till denna», framhåller Palmqvist. Beträffande underlaget för de tre artiklarna om peterspenningen, den påvliga konfirmationen och klosteravgifterna hävdar Palmqvist, att detta »återfinns bland de i allt klarare reformatorisk anda gående förordningar, som utgingo från det kungliga kansliet en tid efter riksdagen. I sådana stadganden fullföljde Gustav Vasa sina egna intentioner och drog – ofta för

mer med den autentiska redaktionens läsart. Om de äga en gemensam källa, måste denna då vara äldre än linköpingstexten». Se även (ibm) s. 291 f. Enligt K. B. WESTMAN (Reformationens genombrottsår i Sverige, 1918, s. 420 f. och 427 f.) samt T. BERG (Sveriges riksdag 1:2 1521–1592, 1935, s. 118 f.) ha artiklarna om peterspenningen, klosteravgifterna och biskoparnas konfirmation tillhört besluten i Västerås. Att de trots detta icke infördes i riksregistraturets text av ordinantian kan, skriver Berg, »bero på att de voro allt för ömtåliga för att göras allmänt kända». Om biskopstillsättningarna anmärker med rätta YRWING (s. 112): »Att endast den, som konungen gillade kunde utses till biskop, tycks ha ansetts som självklart» vid utarbetandet av Västerås ordinantia.

¹⁸ Scandia 1937, s. 116 ff.

¹⁹ Jfr dock ibm s. 124, där Weibull citerar orden ur Vatikanhandskriften om Hans Brasks arrestering.

ett stift i taget – uttalade konsekvenser av ordinantians föreskrifter och motiv». De tre artiklarna utgöra, skriver Palmqvist, »en ganska djärv framstöt i reformatorisk riktning». Konklusionen blir, att Gustav Vasa strax efter Västerås riksdag tillställt Linköpingsbiskopen ett exemplar av ordinantian med de tre här nämnda artiklarna som tillägg men efter Hans Brasks flykt icke låtit några liknande exemplar av den så utökade ordinantian utgå. Palmqvist fortsätter: »Linköpingsprelaternas tendentiösa redaktioner torde ha tillkommit under de förtvivalde försöken att avvärja denna [framstöt i reformatorisk riktning] och vad därpå följde.»

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras, att forskarna för närvarande ha vitt skilda uppfattningar om den längre textens tillkomst. Flertalet betrakta den som en senare av Gustav Vasas bittra fiender gjord förfälskning, medan andra inta en odeciderad och avvaktande ståndpunkt; senast har Gustav Vasa själv antagits vara författare till de tre mest utmanande artiklarna. Det är uppenbart, att tiden nu är mogen för en mera ingående undersökning av här föreliggande problem. Källorna äro framdragna; det återstår att granska och pröva dem.

2. De olika redaktionerna av Västerås ordinantia

För att få ett rätt grepp om Västeråsordinantians källkritiska problem är det nödvändigt att i diskussionen dra in även den längre svenska versionen. Denna text och dess förhållande till den officiella svenska texten måste bli utgångspunkten för vår undersökning. Det må härvid genast påpekas, att titeln i de båda redaktionerna är densamma:

VATIKANHDSKR.

Konung Göstafz ordinantia som gjordes i Wästerårs Anno *Domini* 1527 tempore Joannis Baptistae.

RIKSREG.

Ordinantia som giordis j Vesteras j herradagen anno Mdxvij tempore Johannis Baptiste.

Handschriften i Vatikanarkivet är en rättad avskrift. Den omfattar: Västerås ordinantia och de tre disputationsteserna – allt på svenska – samt Hans Brasks protest mot disputationen och Laurentius Andreaes inlägg vid kyrkomötet i Örebro 1529 – båda på latin. De två sistnämnda aktstyckena publicerades 1903 av Hampus Huldt i *Kyrkohistorisk Årsskrift*.¹ I sin rättade form bör avskriften av ordinantian karakteriseras som ganska god. Men liksom de flesta avskrifter är den behäftad med felaktigheter. »For läth» har t.ex. blivit »förlåtidt», och »någånt» i stället för den officiella textens »annat» kan vara en felläsning av orden »något annat». Spegelberg har på motsvarande ställe »quacunq̄ue alia causa». I uttrycket »fem veckor under Korsmässotid [= 14/9] om januari» är sistnämnda ord givetvis en felläsning. Ordet »ståtare» har varken avskrivaren eller den som rättat avskriften kunnat läsa, varför handschriften på denna punkt har ett tomrum. I avskriften ha vidare ord dubbelskrivits och i andra fall överhoppats. I stort sett måste emellertid avskriften karakteriseras som ganska god, och sakligt sett är överensstämmelsen mellan den officiella svenska texten och avskriften i Vatikanarkivet mycket stor. I en del fall avviker emellertid Vatikanhandskriften från riksregistraturets text. Dessa avvikelser äro oftast av mera formell karaktär, men det vore förvisso förhastat att utan vidare rubricera dem som avskrivarfel. För att belysa det sagda avtryckas här först de tre inledande artiklarna:

VATIKANHDSKR.

Bijsperne besörija *sochnene* tåå the ähra lösa, doch huar the besörija them medh kleriker som obekuemda ähra manslagäre, drinkare eller the icke kunna eller willija föra *Guds ord*, kann

RIKSREG.

Biscopana besörgie *soknakirkior* thå the löse äre. Doch hvar the besörgia them med *the* clerker, som obeqvenne äre, manslagäre, drinkare, eller the *som* icke kunna eller vela *predica Guds*

¹ KÅ 1903, Meddelanden och aktstycken s. 85 ff. Texten är delvis onöjaktigt återgiven, och utgivaren har, som Sjödin påpekat (HT 1928, s. 225 not 2), utelämnat orden »Dominus Johannes, Dei gratia episcopus Linkopensis». Se även ibm s. 226 not 1.

tå konungen någon annann besörja som bekuemare, hafwe våld till att fördrifwa thenn obekuemda vtaf och sörja kyrkiann medh thenn som bekwämare ähr.

Prelaturer, canonier, prebender skulla icke förses medh mindre enn konungen blifwer åtspörder eller then som hanns Nådh tillskikkandes warder.

Thär swagh gäll ähr kann tå tillfälle wara att läggia tw gäll vdi et måå thädh wäl skee doch såå att thär medh icke nederlegges Gudz ord att tåå icke thes mindre *fordradt* warder.

ord, kan tå konunge noghon annan bespörgie, som bequemare är, hafve våld *drifva* thenn obekvemma uthåf och *besörgia* *kir-kiona* med then som bequem är.

Prelaturer canonier och prebender skula ey forsedz med myndre konunge blifver åthspord eller then hans Nade *ther* til skickandes warder.

Ther svag gäld äre, kan tha tilfelle vara att leggja tu gäll uti et må thet vel ske, dock så, ath ther med icke niderlägges Gudz ord att *thet* icke tess myndre *predicat* varder.

I stället för det vanliga uttrycket »predika» Guds ord använder sålunda Vatikanhandskriften »föra» resp. »fordra» Guds ord. Båda dessa uttryck äro väl belagda. Olavus Petri talar om »predikaren, som Guds ord förde» och Peder Swart om att »föra och fordra sin ord, så att där måtte vara något bestånd med».² Det bör tillfogas, att Vatikanhandskriften på två ställen har uttrycket »predika Guds ord». Om »socken» eller »sockenkyrka» är endast att säga, att en ändring från »sockenkyrka» till »socken» får anses tämligen utesluten, medan det motsatta förhållandet innebär en ändring i tydlighetens intresse. Uttrycket »sörja kyrkan» är icke märkligare än »sörja henne klädnad» och »sörja konungen kost». Verbet »sörja» har här betydelsen »sörja för», »besörja», »anskaffa».³ Det finns alltså i de nämnda fallen ingen anledning att laborera med felläsningar. Ett annat exempel bekräftar det sagda. I Vatikanhandskriften heter det: »Händer fäster man ligga när sin laggifta hustru eller piga.»

² SAOB 9 f. 2332 och 8 f. 1113.

³ K. F. SÖDERWALL, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, under ordet *syrgia*.

Spegelberg översätter: »Item si desponsatus condormierit sibi desponsatam per verba de futuro.» I Spegelbergs förlaga har tydligen stått verbet »ligga när» liksom i Vatikanhandskriften. Det i riksregistraturet, i 1528 års redaktion⁴ och av Laurentius Petri använda verbet »lägra» är i riksregistraturet med annat bläck skrivet över verbet »ligga», eftersom avskrivaren uteglömt prepositionen »när» och skrivit »ligga sin lagfästa hustru».⁵ I detta fall har alltså Vatikanhandskriften bevisligen den ursprungliga läsarten. Detsamma är helt visst förhållandet i följande artikel:

VATIKANHDSKR.

Präster sökia ting och stemma
efter sinn rätt både på kyrkiones
vägnar och sina saker.

RIKSREG.

Prester sökie ting och stempne
efter sin rett både på kirkiones
vegna och sina *i verdzliga* saker.

Att orden »i världsliga» senare tillfogats och icke överhoppats av avskrivaren framgår av Spegelbergs översättning: »tam in suis causis quam ecclesie». Orden »i världsliga» har i riksregistraturets text tydligen tillfogats för att korrespondera med fortsättningen, där det talas om klagomål »i andliga saker».⁶ Även en annan olikhet må påpekas. I Vatikanhandskriften börjar en artikel sålunda: »Brudpenningar, likstol, kyrkogångspenningar», medan riksregistraturet har den naturligare ordningsföljden: »Brudpenningar, kyrkogångspenningar, likstol etc.». Spegelberg överensstämmer med Vatikanhandskriften: »Item benedictiones nubentium, funeralia ac oblationes introeuntium post partum.»

Det anförda torde ha visat, att de nämnda avvikelserna mellan de båda svenska textredaktionerna icke kunna rubriceras som avskrivarfel. Allt tyder på att det här icke är fråga om felaktigheter utan om olika redaktioner och att Vatikanhandskriften är äldre och ursprungligare än texten i riksregistraturet.

⁴ GR 1528, s. 25 ff. Se även TUNBERG, s. 55.

⁵ Riksregistraturet 1526–1529, RA. Obs. ändringen »laggifta» till »lagfästa».

⁶ I denna § i Vatikanhandskriften har avskrivaren först korrekt skrivit »andra menn hwar», som sedan ändrats till »andra manar; Menn hwar». Jfr interpunktionen hos TEGEL s. 171 och SRA I s. 91 och TUNBERG s. 35.

Att den till grund för avskriften i Vatikanarkivet liggande versionen av Västerås ordinantia verkligen är äldre än riksregistraturets text, blir fullt klart, om man ser på de olika artiklarnas inbördes ordning. Förhållandet belyses av följande tabell:

VATIKANHDSKR.		RIKSREG.	
[12]	Om privilegium fori.	10	Om privilegium fori.
[13]	Om tiggarmunkar.	11	Om privilegium canonis.
[14]	Om privilegium canonis.	12	Om tiggarmunkar.
[15]	Om munkar som ha ränta.	12b	Om munkar som ha ränta.

Det synes mig ganska uppenbart, att Vatikanhandskriften representerar en äldre version. Det motsatta förhållandet är näppligen tänkbart. Det bör härvid särskilt påpekas, att även i riksregistraturet äro bestämmelserna om munkarna fördelade på två olika artiklar. Dessa ha sedan utan anmärkning sammanlagits till en artikel i svenska riksdagsakter och hos Tunberg.⁷ Förebilden har tydligen varit Spegelbergs och Petrus Benedictis översättningar. Av det anförda synes mig nu följande slutsatser kunna dras. Först ha de båda bestämmelserna om munkarna förts samman så, att § 15 fogats till § 13. Den förlaga, som legat till grund för Spegelberg, har haft denna ordning. Spegelberg och även Petrus Benedicti ha sedan sammanfört båda dessa artiklar till en enda. I riksregistraturets text, d.v.s. i den definitiva versionen, ha även de båda bestämmelserna om privilegium fori och privilegium canonis sammanförts. Ytterligare en olikhet i själva dispositionen må här påpekas.

Artikeln om tillsättning av prelaturer, kanonikat och prebendor har i Vatikanhandskriften och hos Spegelberg placerats som § 2 omedelbart efter första artikeln om prästtillsättningar. Hos Petrus Benedicti äro dessa båda paragrafer sammanförda till en. I riksregistraturet och hos Laurentius Petri är däremot den först-

⁷ SRA 1, s. 92 och TUNBERG, s. 35. Jfr däremot GR 1527, s. 242 f., A. STIERNMAN, Alla riksdagars och mötens besluth 1 (1728), s. 91 och Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 2, utg. av E. NYGREN (1932), s. 46.

nämnda artikeln placerad sist, efter bestämmelsen om prästvigningar och skriven med annat bläck men av samma hand. Denna placering är sakligt väl motiverad och behöver icke bero på ett förbiseende vid inskrivningen i riksregistraturet.

I propositionen hade Gustav Vasa framhållit, att man icke kunde vara utan lärare och präster, som fullgjorde sitt prediköämbete, men tillfogat: »Men om de andra, som det ämbete icke bruka eller icke äro den menige man till tjänst, vill hans Nåde veta edert goda råd, huru man skall hålla med dem, efter i Skriften icke finnes, att man dem behöver.»⁸ Resultatet av förhandlingarna återfinns i de båda bestämmelserna om att biskoparna endast få prästviga sådana personer, som kunna predika Guds ord för folket, och icke tillsätta några prelaturer, kanonikat och prebendor konungen oåtspord. Åtlyddes den förstnämnda bestämmelsen, kommenterar Laurentius Petri, »krälade icke allestädes så fullt med onyttiga präster, som nu sker». Beträffande den andra bestämmelsen framhåller samme författare, att det vid domkyrkorna fanns »en hop med onyttiga präster, av vilka minsta parten är som rätta prästämbetet bruka eller bruka kunna. . . . Därför är intet under, att kristliga furstar vilja hava där något uppseende med och veta, vad personer de prebendor givas.»⁹ Båda paragraferna höra alltså sakligt sett samman, och båda äro riktade mot »onyttiga präster».

⁸ SRA 1, s. 72.

⁹ THYSELIUS 1, s. 98 f. Frågan om andra präster borde finnas än de som förkunna Guds ord hade upptagits i de tio spörsmålen från 1526 (GR 1526, s. 331 ff.) och besvarats av Olavus Petri i Swar påå tolf spörsmål av den 14 maj 1527. Olavus Petri skriver, »att inga andra präster bör att vara, utan de allena som predika Guds ord». OPSS 1, s. 252. Beträffande ifrågavarande artikels placering framhåller SJÖDIN (HT 1928, s. 306), att den naturligaste platsen är nr 2 men påpekar samtidigt under hänvisning till artiklarnas ordning hos Laurentius Petri, att »en hel avskriftssvit . . . utskrivits i den form den faktiskt äger i det gamla riksregistraturet». WEIBULL däremot anser (Scandia 1937, s. 117 not 2), att den riktiga ordningen återfinns i riksregistraturet och hos Laurentius Petri, medan TUNBERG (s. 41) ansåg, att denna artikel överhoppats vid översättningen från latinets och sedermera införts i riksregistraturet.

Den verkställda jämförelsen mellan den längre och kortare svenska versionen av Västerås ordinantia har gett till resultat, att den längre redaktionen måste anses vara den äldre och icke tvärtom. De i den kortare redaktionen i riksregistraturet gjorda textändringarna, tilläggen och omdisponeringen av de olika artiklarna visa, att så är förhållandet.¹⁰ Det motsatta antagandet stöter på mycket stora svårigheter och synes mig synnerligen verklighetsfrämmande.

Den längre svenska versionen av Västerås ordinantia finns bland nuntien Germanico Malaspinas handlingar i Vatikanarkivet.¹¹ Förutom Västerås ordinantia innehåller handskriften, såsom redan nämnts, disputationsteserna från Västeråsriksdagen på svenska, Hans Brasks protest mot disputationen på latin och slutligen Laurentius Andreaes inlägg vid kyrkomötet i Örebro på latin. Samtliga avskrifter äro gjorda av samma hand.

Germanico Malaspina utnämndes 1592 till nuntie i Polen och medföljde 1593–1594 konung Sigismund till Sverige och var härvid den hemlige ledaren av konungens politik. Avskriften har otvivelaktigt tillkommit under åren 1592–1594. Frågan är emellertid, var Malaspina kommit över dessa akter från Västeråsriksdagen 1527 och Örebro möte 1529. Ifrågavarande avskrifter följa bland Malaspinas handlingar efter en skrivelse angående furstinnan Annas kvarblivande i Sverige. Skrivelsen är odaterad men från våren 1594. Efter avskriften av de svenska

¹⁰ Påpekas bör även, att åtta artiklar i den längre svenska texten börja med ordet »Item». Hos Spegelberg börja samtliga artiklar med detta ord, medan det i registratures text är struket. Petrus Benedicti följer den längre svenska texten vid återgivandet av de tre artiklarna om reduktionen, som samtliga börja med ett »Item». Någon annan svensk text har Petrus Benedicti i detta fall icke haft, och därför har han på denna punkt helt följt sin förlaga. I Possevinoavskriften i Vatikanarkivet börjar dessutom artikeln 8 om helgdagsbrott med »Item». Det anförda är ytterligare ett exempel på att den kortare texten i riksregistraturet är yngre än den längre.

¹¹ Bibl. Borghese III 89 A, Vatikanarkivet. Handskriften omnämnes av H. Huldts (E 1590, UUB) och finns i fotostatkopier i RA.

akterna från 1527 och 1529 följa i avskrift av annan hand två aktstycken från den liturgiska striden.¹²

Akterna från den liturgiska striden ha givetvis påträffats i Sverige under Malaspinas vistelse här 1593–1594. De andra dokumenten från Västerås riksdag och Örebro möte torde Malaspina däremot ha kommit över i Polen, möjligen i Danzig, dit de troligen kommit med Skarabiskopen Magnus Haraldsson.¹³ Tillsammans med Malaspinas övriga handlingar ha sedan de här nämnda akterna hamnat i Vatikanarkivet, där de först observerades och delvis trycktes av Hampus Huldt i *Kyrkohistorisk Årsskrift* 1903.

Vad så beträffar förhållandet mellan den längre svenska redaktionen och de latinska översättningarna av Hans Spiegelberg och Petrus Benedicti, må först framhållas, att likheterna äro mycket stora och att dessa översättningar ha de sex artiklar, som saknas i riksregistraturet och hos Laurentius Petri. Överensstämmelsen mellan de olika versionerna är, då det gäller de nämnda sex artiklarna, praktiskt taget fullständig.¹⁴ Detta förhållande belyses bäst genom ett parallelltryck:

¹² Petrus Jonae Helsingus' och Olavus Jonae Luths skrivelse, överlämnad till Johan III genom sekreteraren Ericus Matthei den 22 jan. 1577, samt Stockholmsprästernas »Rationes quaedam cur nova Liturgia . . . aut recipi non debeat vel possit». Om dessa aktstycken se R. ÖHLSSON, Abraham Angermannus (1946), s. 95 ff. och 103. De båda här nämnda skrivelserna bör Malaspina rimligtvis ha påträffat bland Johan III:s egna handlingar i det kungl. kansliet. Om Malaspina och prinsessan Anna se J. A. PÄRNÄNEN, Le premier séjour de Sigismond Vasa en Suède 1593–1594, *Annales Academiæ scientiarum Fennicæ* B: 28, 1934, s. 168 ff.

¹³ Den 2 november 1536 undertecknade Johannes Magnus, Hans Brask och Magnus Haraldsson i Danzig ett brev till den polske biskopen Johannes Dantiscus. I. COLLIJN, Smärre bidrag till Hans Brasks sista levnadsår, *KÅ* 1912, s. 170 ff. och J. KOLBERG, Aus dem Leben der letzten katholischen Bischöfe Schwedens (1914), s. 11 f. och 44 f. samt Dens., Aus dem Briefwechsel der Erzbischöfe Johann und Olaus Magnus von Uppsala mit dem Bischof Johannes Dantiscus von Kulm und Ermland (1915), s. 12 not 17 och s. 37 f.

¹⁴ I sin undersökning (*KÅ* 1922, s. 25 noten) understryker Carlsson, att de sex tillagda paragraferna ha en i sak »fullständigt identisk lydelse, som tyder på nära

VATIKANHDSKR.

Romskott eller Sancte Peders penning sendes icke lengre vth till Room vthann tagedt kongen, till rijksenstz besta.

Sammaledes the penningar som plägär sendas vthann lantz af klöstrom till the- ras öfwerstom.

Bisper och andra prälater sende intheth här eftär till Room efter the- ras confirmation vthann ähr nogh, att thee annames ther till medh kongens samptykie, thädh här eftär alltidh skee skall.

Ithem all thedh godz gifwidt ähr till kyrkior och klöster, lantz kyrkior och prebendor annames ridderskapedt sin börd igen och thädh kuartt ähr förläne

SPEGELBERG

Item pecunia romskott, alias camere apostolice debita, vulgariter pecunia sancti Petri dicta, non mittatur ex post ad urbem Ro[mam], sed rex eam sibi usurpet pro augmento corone.

Item similiter fiat de pensione illa, quam monasteria consueverunt mittere superioribus sui ordinis.

Item episcopi et alii prelati deinceps non mittant aliquid ad urbem Ro[mam] pro eorum confirmatione, sed sufficit quod assumantur ad hoc de consensu regis, quod semper deinceps observandum erit.

Item omnia praedia et possessiones hac tenus ecclesiis cathedralibus, monasteriis, ecclesiis parochialibus vel prebendis collata, recipiantur per militiam illius

PETRUS BENEDICTI

Denarius Petri non mittatur Romam, sed recipiatur a rege pro regni utilitate.

Similiter fiat de pecunijs solitis emitti de monasterijs eorum superioribus.

Episcopi et alij prelati nihil amodo mittant Romam pro eorum confirmationibus, sed sufficiat quod assumantur per consensum regis, et hoc posthac fieri debet.

Item omnia praedia donata ecclesijs, aut monasterijs, ecclesijs ruralibus, praebendae etc. recipiat ordo militaris seu nobilium iure suo haereditario, et quod

släktskap». Han anser det vidare otroligt, »att två från denna grupp [=de katolska exulanterna] utgångna versioner av Västerås ordinantia tillkommit alldeles oberoende av varandra». Riktigheten av dessa iakttagelser bekräftas till fullo genom den längre svenska redaktionen.

hans nådh hwem
honnom lyster.

generationis, unde
ecclesiis provenerant. Et si quid ultra
hoc residuum fuerit,
conferatur per regem
cuicunque voluerit
in feudum pro sue li-
bito voluntatis.

superest, confert rex
cui magis placet.

Ithem godtz som
solde eller panttsatt
ähre lösas igen för
klöster och kyrkior
och sloss af sumone
såå mykkidt som
godzen . . . ränta.

Item bona immobilia,
ecclesiis vendita vel
inpignerata, redi-
mantur ab ecclesiis
et monasteriis, et
defalcetur tantum
in summa capitali
quantum ex ipsis
terris provenerat.

Item prædia uendita,
seu impignorata ecc-
lesijs et monasterijs
redimantur et defal-
centur de fructibus
perceptis.

Ithem till cronones
förbättring skulla bi-
skoparnar, kaniker
och doomkyrkior
giffwa vår nådige
Herre eena suma
som thee kunna
medh hans nådh öf-
wer eens wara.

Item pro emendatio-
ne corone debent
ipsi episcopi, eccle-
sie cathedrales et
canonici dare do-
mino regi unam
summam, secundum
quam poterint cum
sua Maiestate con-
cordare.

Item pro melioratio-
ne coronæ tenentur
episcopi et ecclesie
cathedrales dare regi
vnam sumam de qua
per eum fuerit cum
eis concordatum.

Även i övriga artiklar är överensstämmelsen genomgående.
Ett par exempel må ytterligare belysa det nära sambandet:

VATIKANHDSKR.

Prelaturer canonier,
prebender skulla ic-
ke förses medh min-
dre enn konungen
blifwer åtspönder el-
ler thenn som hanns
Nådih tillskikkandes
warder.

SPEGELBERG

Item prelature, ca-
nonie ac prebende
non conferantur sine
requisitione regis vel
illius, quem ad hos
deputaverit.

PETRUS BENEDICTI

Praelaturæ, canoni-
cales, ceu praeben-
de et simplices non
dentur sine regis
consensu.

Om giftärmåls saaker handla biskopparna som ähr hwadh rätt äktenskap ähr eftär Gudz lagh eller eij, och om åthskillija mää skee emellan fålck eller eij, faller thär någån saakörer thär göras konungen räkenkap vthaf.

Item episcopi pertractent, ubi dubitatur de vero matrimonio, juxta divinam legem et an possit intervenire divortium inter personas vel ne. Sed si in huiusmodi pertractatione intervenerit aliqua emenda jurisdictionalis, de illa fiat ratiocinium regie Maiestati.

In causis matrimonialibus tractetur per episcopos, videlicet an sit verum matrimonium, an non, iuxta legem Divinam et si diuortium potest fieri, an non, omnisque emenda pecuniaria, si qua inciderit, soluatur regi.

Munkar som ränta hafwa gonge icke vth och tiggija.

Alii vero religiosi non mendicantes nullo modo exeant questum mendicare

Monachi vero habentes reditus non mendicent.

I det föregående har dessutom anförts exempel på att Spegelbergs text ansluter sig till den längre svenska redaktionen, även då denna avviker från den officiella svenska texten i riksregistraturet.¹⁵

Olikheter finnas emellertid. I rubriken har Spegelberg tillfogat orden »contra ecclesiasticam libertatem», och Petrus Benedicti talar om »constitutiones . . . factae . . . ad subvertendam . . . omnem catholicam et sedis apostolicae auctoritatem». Slutorden i § 14: »övergiver han henne, straffas efter lagen» saknas hos Spegelberg, medan däremot Petrus Benedicti i denna paragraf har tillägget: »prout contra eum qui legitimam suam uxorem dimisit», motsvarande de senare i ordinantian tillfogade orden: »som den sin hustru övergiver».¹⁶ I samtliga fem redaktioner återges bestämmelsen om tiggarmunkarnas termineringstid något olika. Den slutgiltiga texten i riksregistraturet har »V vecor vid Olsmässotid (=29/7) om sommaren», Vatikanhand-

¹⁵ Se ovan s. 52 f.

¹⁶ TUNBERG, s. 51 och 55.

skriften: »fem veckor under Korsmässotid (= 14/9) om januari», Spegelberg: »quinque ebdomas in estate circa ad vincula Petri» (= 1/8), Possevinohandskriften i Uppsala: »quinque hebdomadas in aestate circa finem Augusti» och Possevinohandskriften i Vatikanarkivet slutligen: »quinque septimanas in aestate, scilicet ad finem Julij tempore Sancti Olai» (= 29/7). Dessutom har Spegelberg på en del ställen förtydligat den svenska texten och tillfogat förklarande ord och uttryck.¹⁷ Redan av det här anförda framgår, att den svenska texten i riksregistraturet och i Vatikanarkivet icke kan vara en översättning från en latinsk förlaga av samma karaktär som den Spegelbergska. Detta måste även av andra skäl anses fullständigt uteslutet. Allt tyder däremot på att till grund för Spegelbergs och Petrus Benedictis översättning ligger en svensk textredaktion, som en gång tillhört Hans Brask och som i allt väsentligt överensstämt med den bevarade avskriften i Vatikanarkivet. Till grund för denna avskrift och de nämnda översättningarna ligger en och samma redaktion av Västerås ordinantia. Beträffande tidpunkten för tillkomsten av de latinska översättningarna må här följande anföras.

Som G. Carlsson visat, har Petrus Benedictis översättning tillkommit under Johannes Magnus' uppehåll i Danzig 1534–1537.¹⁸ Då nu varken Johannes Magnus eller Petrus Benedicti haft tillgång till Spegelbergs översättning utan arbetat oberoende av denna, förefaller det troligt, att Spegelbergs översättning

¹⁷ Utöver vad Carlsson redan påpekat (KÅ 1922, s. 23 not 3) må här ytterligare ett par exempel nämnas. Ordet »prostar» är sålunda översatt med »officiales et prepositi episcoporum», »all saköre» med »omnis emenda, etiam jurisdictione ecclesiastica», »ting och stämna» med »placitum ac iudicium rusticorum» eller »placitum rusticorum», »landslagen» resp. »lagboken» med »constitutiones laicales ac leges municipales» och »constitutiones laicorum ac municipalia regni». En direkt ändring av texten i förlagan återfinns i § 9, där orden »och bortlägges den seden, att någon mer tager än kyrkobalken innehåller» återges på följande sätt: »nec illum [=tytulum ecclesiasticum alias per laicos editum] transgrediantur.» Spegelberg har tydligen icke velat tillstå, att de svenska prästerna, som Gustav Vasa ofta hävdade, utkrävde mer än lagen föreskrev.

¹⁸ KÅ 1922, s. 21 ff.

tillkommit efter mars 1537, då Johannes Magnus lämnade Danzig. Carlsson har också påpekat, att pikturen i den Spegelbergiska avskriften i Linköpings stifts- och landsbibliotek företer vissa drag, som tyda på att utskriften av ordinantian är åtskilligt yngre än Spegelbergs anteckningar i Hans Brasks kopiebook och registratur från 1520-talet.¹⁹ Hans Brask dog emellertid redan den 30 juli 1538, och det får väl anses mindre troligt, att Spegelberg haft anledning att sysselsätta sig med Västerås ordinantia efter biskopens död. Det bör ock påpekas, att det blad, varpå Spegelberg skrivit sin översättning, en gång varit vikt som brev, varför det möjligen kan ha avsänts till någon polsk biskop och sedan kommit till Sverige med det förvärv av polska handlingar, som Erik Benzelius d.y. gjorde i början av 1700-talet. Aktstycket kan emellertid ha kommit till Sverige under den liturgiska striden, eftersom vi veta, att Antonio Possevino under sin Sverigevistelse omkring 1580 haft tillgång till Petrus Benedictis olika redaktioner av Västerås ordinantia.²⁰ Längre än till dessa ganska lösa förmodanden angående tidpunkten för Spegelbergs översättning och dess förekomst i Sverige synes för närvarande svårt att komma. Om tillkomsten av Petrus Benedictis översättning äro vi däremot betydligt bättre underrättade.

Den 2 juni 1536 sammankallade påven Paul III ett allmänt kyrkomöte till Mantua i mars 1537 »de emendanda ecclesia».²¹ Tidpunkten för mötets sammanträde uppskötts senare, och först påskveckan 1537 lämnade Johannes Magnus Danzig för att bege sig till det planerade kyrkomötet. Även Hans Brask begav sig

¹⁹ KÅ 1922, s. 21. Det är möjligt, att Johannes Magnus' *bearbetning* av ordinantian är anledningen till Spegelbergs översättning.

²⁰ Carlsson har (ibm s. 21 noten) framkastat tanken, att handskriften »mähända» förts till Sverige av Possevino, medan Palmqvist menar, att förekomsten av Spegelbergs text i Linköpings stifts- och landsbibliotek »mähända» äger samband med Erik Benzelius' förvärv av handlingar från Polen. Om Benzelius' handskriftsförvärv se SBL 3, s. 246. Se även I. COLLIN, Johannes och Olaus Magnus . . . brev till Johannes Dantiscus, KÅ 1910, Meddelanden och aktstycken s. 133 ff.

²¹ H. JEDIN, Geschichte des Konzils von Trient 1 (1949), s. 232 ff.

iväg till mötet men avbröt sin resa vid underrättelsen om att kyrkomötet uppskjutits.²² Johannes Magnus nådde i oktober samma år Rom, och mottogs där »humanissimis verbis» av påven och kardinalerna. Enligt broderns framställning gjorde den svenske ärkebiskopen redan i Rom allt för att få några »constitutiones in ciuitatibus Arosiensi et Oerebroensi circa annos Domini M.D. XXVII et deinceps M.D. XXIX promulgatae» fördömda som kätterska, »tamquam haereticae et diuino ac humano iuri contrariae». Olavus Magnus talar i detta sammanhang även om »constitutiones Gostau, Sueciae et Gothiae regis, procerumque eius in comiciis Arosianis anno Christi M.D. XXVII et deinde M.D. XXIX ad euertendam in illis terris omnem Christianae ecclesiae auctoritatem promulgatas et a maiori parte subditorum eius vice legum acceptas.»²³ Som G. Carlsson påpekat,²⁴ är det uppenbart, att bakom dessa rubriker döljer sig Petrus Benedictis översättning av Västerås ordinantia.

Något resultat uppnådde Johannes Magnus icke i Rom. Frågan hänsköts till kyrkomötet, som skulle sammanträda i Vicenza den 1 maj 1538. Den 30 april infann sig Johannes Magnus i denna stad, och den 12 maj anlände bland andra kardinal Hieronymus Aleander.²⁵ Redan den 14 skrev Johannes Magnus till denne och bad honom att tillsammans med de övriga legaterna tillskriva påven med uppmaning att icke överge de nordiska kyrkorna och den svenske ärkebiskopen.²⁶ Den 27 i samma månad erhöilo alla i Vicenza närvarande legater en skildring av förhål-

²² SBL 6, s. 61.

²³ *Scriptores rerum Suecicarum* III: 2, s. 82 ff. J. MARTIN, *Deux confesseurs de la foi au XVIe siècle. Joannes et Olaus Magnus* (1908), s. 603 ff. och 194 ff. Ett brev från Johannes Magnus till Dantiscus, dat. Rom den 28 jan. 1538, är tryckt av I. COLLIN, *KÅ* 1910, s. 139.

²⁴ *KÅ* 1922, s. 22 not 1.

²⁵ *Scriptores rerum Suecicarum* III: 2, s. 84 f. och JEDIN, s. 274: »Nur ein armer Flüchtling, der durch die Reformation aus seinem Erzbistum Upsala vertriebene Johannes Magnus, erschien schliesslich am 30. April.»

²⁶ Briefe von Johannes und Olaus Magnus ... gesammelt, erläutert und herausgegeben von G. BUSCHBELL, *Hist. handl.* 28: 3, 1932, s. 4.

landena i Norden.²⁷ På uppdrag av kardinal Alexander Farnese avgåvo sedan legaterna Lorenzo Campeggio, Giacomo Simonetta och Aleander, som vid denna tidpunkt åtminstone tidvis uppehöll sig i Vicenza, den 8 juli 1538 ett utlåtande om Johannes Magnus och dennes begäran. Kardinalerna framhöll, att den svenske ärkebiskopen var en lärd och mycket begåvad man, som fördrivits från sin kyrka, där han skulle ha kunnat leva i mycket goda omständigheter, om han blott böjt sig för den kätterske konungens vilja. Nu levde han i yttersta fattigdom och var i stort behov av ekonomisk hjälp. Framförallt önskade emellertid ärkebiskopen åtgärder från den romerska stolens sida för att bevara de nordiska folken i den katolska tron. Det bästa sättet härför vore att förordna Johannes Magnus till apostoliskt sändebud och förse honom med fullmakter, som även kunde bereda honom ekonomiska fördelar. Enligt legaterna vore det vidare lämpligt, att kejsaren och konungen i Polen underrättades om Johannes Magnus och hans kommande uppdrag.²⁸

Samtidigt med den refererade skrivelsen översände legaterna Gustav Vasas »pragmatica et alcune ordinationi tutti heretice et contra la libertà ecclesiastica» d.v.s. Västerås ordinantia i Petrus Benedictis översättning. Enligt de tre legaterna borde i de befogenheter, som gåvos Johannes Magnus, även ingå en fullmakt (»authorita») att tillsammans med tre eller fyra andra teologer förklara Västeråsordinantians bestämmelser som »heretice, offensive, temerarie etc.».

G. Buschbell, som senast (1932) avtryckt de tre legaternas brev till kardinal Alexander Farnese, uppger, att den »pragmatica», som omnämnes i skrivelsen, återfinns i Vatikanarkivet under titeln: »Constitutiones in publicis comitiis regnorum Sueciae et Gothiae factae anno 1527 infra octavam S. Io. Baptistae in civitate Arosiense per Gostavum regem eorundem regnorum

²⁷ *Scriptores rerum Suecicarum* III: 2, s. 85.

²⁸ *Concilium Tridentinum* 4 (1904), s. 170 f. och *Hist. Handl.* 28: 3 (1932), s. 5. Se även *Nuntiataturberichte aus Deutschland 1533-1559*, I: 3 (1893), s. 121.

et eius proceres ad subvertendam in illis terris omnem ecclesiam catholicam et S. Sedis auctoritatem.» Aktstycket uppges ha innehållit 18 artiklar och avslutats med Petrus Benedictis notariatsintyg.²⁹ Detta dokument har emellertid numera icke kunnat återfinnas. Förutom den redan ofta nämnda Possevinoavskriften i Uppsala universitetsbibliotek finns emellertid en likaledes av Possevinos sekreterare gjord avskrift av Petrus Benedictis översättning i Vatikanarkivet. Denna redaktion, som av Possevino den 13 juli 1579 sändes från Braunsberg till Gregorius XIII:s statssekreterare Tolomeo Gallio (kardinal Como), bär titeln: »Constitutiones in publicis comicijs regnorum Sueciae et Gothiae factae, anno Domini 1527. infra octauas S:ti Joannis baptistae, in ciuitate Arosiensi, per Gostauum eorundem regnorum regem, et eorum proceres ad subuertendam in illis omnem catholicam et sedis apostolicae auctoritatem.»³⁰ Även denna avskrift är försedd med Petrus Benedictis notariatsintyg och innehåller 18 artiklar.³¹ Allt synes mig tyda på att denna avskrift haft samma innehåll som den, som i juli 1538 översändes till kardinal Alexander Farnese.

²⁹ Hist. Handl. 28: 3, s. 5 not 4. Aktstycket var försvunnet 1904. Se Concilium Tridentinum 4, s. 170 not 4.

³⁰ Segreteria di Stato, Germanica vol. 92, f. 155 ff., Vatikanarkivet. Denna redaktion citeras i denna undersökning. I brevet till kardinal Como meddelar Possevino, att han »i går» (d.v.s. den 12 juli 1579) erhöi den bifogade skriften angående ursprunget till och sättet för den svenska kyrkans skiljande från den romerska. Det är väl troligt, att bröderna Johannes och Olavus Magnus' brorson Laurentius Magnus, som var den tilltänkte ärkebiskopen i Sverige efter Laurentius Petri Gothus, är förmedlaren av Petrus Benedictis version av Västerås ordinantia. I brevet meddelar Possevino, att Laurentius Magnus återkommit från Kulm, där han ordinerats till präst. Om Laurentius Magnus se HJ. HOLMQUIST, Reformations-tidevarvet, Svenska kyrkans historia III: 2, 1933, s. 86 f. – För hjälp med brevet från Possevino tackar jag Överbibliotekarien teol. dr K. Gierow och Förste bibliotekarien fil. dr W. Norlind.

³¹ I notariatsintyget i denna redaktion talas om »praemissos viginti articulos». Aktstycket innehåller också 20 av ordinantians artiklar, fördelade på 18 paragrafer. I intyget äro orden »vulgari sermone postmodum» utelämnade. Jfr TUNBERG, s. 39.

Den nu påträffade avskriften i Vatikanarkivet av Johannes Magnus' och Petrus Benedictis redaktion av Västerås ordinantia står den av Ahnfelt tryckta Possevinoavskriften mycket nära, och flera artiklar äro ordagrant lika. Det finns emellertid smärre olikheter.³² Dessutom saknas i denna version även artikeln om böter vid hor, lönskaläge etc., som i den tryckta Possevinover- sionen är sammanslagen med artikeln om prästvigning. Sam- manlagt ha alltså åtta artiklar förbigåtts.

Det är mycket möjligt, att Possevinos sekreterare gjort en och annan ändring i den text, han skrev av, men det är föga troligt, att denna version i sin helhet är ett verk av Possevino, som Tun- berg gjort gällande. Även den nu icke påträffade handskriften i Vatikanarkivet har enligt Buschbell innehållit 18 artiklar liksom den bevarade Possevinoavskriften i Vatikanarkivet. Allt tyder på att den av Johannes Magnus till de vid kyrkomötet 1538 när- varande legaterna överlämnade versionen av Västerås ordinantia aldrig innehållit samtliga artiklar och att det är Johannes Mag- nus, som i den av Petrus Benedicti verkställda översättningen vidtagit förekommande ändringar. Bearbetningen är ett verk av Johannes Magnus, och den innehåller både uteslutningar och tillägg. Denna redaktion är följaktligen ett mycket intressant bi-

³² Som exempel må anföras följande. I stället för dateringen »circa Dominicam Trinitatis» har Vatikanhandskriften »infra octauas S:ti Joannis baptistae». Jfr notariatsintyget »anno Domini 1527, infra octauas natiuitatis Sancti Joannis Bap- tistae». Vidare har sistnämnda avskrift i stället för »verbum Dei» »uerbum Christi», i stället för »non dentur seu conferantur» endast »non dentur» (§ 1), i stället för »regestum» »registrum» (§ 2), i stället för »si qua inde uenerit» »si qua incidit» (§ 6), i stället för »et eundo piscatum» »aut ludo piscium» (§ 7), i stället för »quinque hebdomadas in aestate circa finem Augusti» »quinque sep- timanas in aestate, scilicet ad finem Julij tempore Sancti Olauj» (§ 9), i stället för »ordo militaris», »ordo militaris seu nobilium» (§ 14). Dessutom ha orden »in posterum» strukits i artiklarna 7 och 12 och i sistnämnda artikel även ordet »sempet». I sista artikeln saknas ordet »canonici», där den längre svenska texten har »munkar». Se ovan s. 43. Påpekas må även, att avskrivaren i stället för »con- cumbant» skrivit »communicabant» i § 10. I båda Possevinoavskrifterna är artikeln om prästvigningen (§ 13) placerad mellan de tre artiklarna om förhållandet till universalkyrkan och de tre artiklarna om reduktionen.

drag till förståelsen av Johannes Magnus' teologiska och kyrkopolitiska åskådning. Av aktstycket framgår nämligen, att Johannes Magnus ingalunda ogillade alla beslut, som fattades i Västerås 1527, och ansåg dem kätterska. Vad han framför allt ville förhindra var, att den svenska kyrkan lösgjordes från förbindelsen med påvekyrkan. För reformer inom kyrkan hade Johannes Magnus – i motsats till Hans Brask – god förståelse. En redogörelse för de i Västerås ordinantia av Johannes Magnus gjorda tilläggen och uteslutningarna saknar därför icke sitt intresse.

Vid utarbetandet av den för kyrkomötet avsedda redaktionen av Västerås ordinantia ha Johannes Magnus och Petrus Benedicti utgått från den längre svenska versionen. Denna har emellertid, såsom Tunberg visat, kompletterats med ledning av en senare version av ordinantian.³³

Av uteslutningar, som gjorts, må först nämnas hänvisningarna till recessen eller »handelen» i artiklarna 3 och 7. De övriga uteslutningarna äro av större sakligt intresse och för Johannes Magnus mycket upplysande. Utelämnandet av bestämmelsen om att evangelium skulle läsas i alla skolor (§ 18) ligger helt i linje med Johannes Magnus' bibelhumanistiska intressen och hans medverkan vid tillkomsten av översättningen av N. T. 1526.³⁴ Härtill kommer, att kyrkomötet i Örebro 1529 beslutade, att i skolorna dagligen skulle hållas »en lectio i den heliga skrift» och att biskoparna skulle tillse, att djäkarna hade ett N. T. på latin.³⁵ Dessa krav voro enligt Johannes Magnus ingalunda »heretiska» utan ett steg i rätt riktning. Därför måste han stryka den nämnda artikeln i sin version av Västerås ordinantia. Det samma gäller delvis om den utelämnade artikeln om samman-

³³ TUNBERG, s. 47 ff. Att texten i de sex omskrivna artiklarna hos Petrus Benedicti särskilt nära ansluter sig till den svenska texten, sådan denna föreligger i avskriften i Vatikanarkivet, sammanhänger med att till dessa sex artiklar förelåg endast en version. Se ovan s. 55 not 10.

³⁴ Om Johannes Magnus och 1526 års översättning av NT se A. ADELL, Nya testamentet på svenska 1526 (1936), s. 8 ff. Se även CARLSSON, KÅ 1922, s. 31 f.

³⁵ SRA I, s. 118 f.

slagning av gäll (§ 2). Formellt sett innebar denna föreskrift ingen nyhet, och bestämmelser om sammanslagning av gäll ingick i den kanoniska rätten.

Redan före riksdagen i Västerås hade Gustav Vasa skarpt klandrat prästerskapets sätt att ekonomiskt betunga allmogen och talat om de »många oseder . . . som uppkomna äro i kristen- domen den menige man till förtryckelse av kyrkans förmän emot Guds lag». Särskilt nämnde konungen bannlysning, helgdagsbrott, »uppehåll från sakramentet om påska med många andra oseder och oskäligen påläggning», vidare testamentstvänget samt privilegium fori och privilegium canonicis.³⁶ Efter riksdagen i Västerås 1527 inskräpades ofta, att avsikten med ordinantians bestämmelser endast var att förbjuda prästerna att utkräva mer än kyrkobalken stadgade. Ordinantian förbjuder den sedvana, heter det i en cirkulärskrivelse till de olika stiftens den 21 jan. 1528, att »prästerna mera togo än som lagboken eller goda, gamla sedvänjan tillsade». ³⁷ Även Laurentius Petri konstaterar, att prästerna »brukade mycken orätt med allmogen och äskade mer än dem borde» och tillfogar: »Så efter man hade där om beskreven lag, voro de som den klagan hade visade till lagboken, att de skulle hålla sig vid lagen och icke därutöver trängde varda uti någon måtto.» ³⁸ Två av ordinantians bestämmelser äro också direkt riktade mot sedvanan (§§ 7 och 13).

Gustav Vasas och reformatorernas kritik av de samtida prästerna för att dessa vid utkrävandet av jura stolae och liknande avgifter följde sedvanan och icke kyrkobalken har delats av Johannes Magnus. I hans redaktion av Västerås ordinantia utelämnades därför artiklarna om jura stolae (§ 7), om »prästaarv» (§ 13), om testamente (§ 15) och om förbud mot nattvardsgång »för gäll eller annat» (§ 16). Även bestämmelsen om privilegium fori ströks. I den redaktion, som ligger till grund för den tryckta

³⁶ GR 1526, s. 162 ff. och GR 1527, s. 18 ff. och s. 74 ff. YRWING, s. 68 f.

³⁷ GR 1528, s. 23 ff.

³⁸ THYSELIUS I, s. 89.

Possevinoavskriften, återfinns dock bestämmelsen i § 17 om böter till konungen i stället för till biskopen för hor, lönskaläge och jungfrukränkning, men i den andra versionen är även denna artikel utelämnad. Sammanlagt strök alltså Johannes Magnus åtta av Västeråsordinantians artiklar, enär dessa enligt hans mening icke voro kätterska.

Av det anförda torde framgå, att även Johannes Magnus ville rensa bort uppkomna »oseder» och befrämja Guds ords predikan. I sin version av Västerås ordinantia medtog han därför endast sådana föreskrifter, som han själv ansåg kätterska. För en undersökning av Västerås ordinantia av år 1527 har alltså denna version endast en uppgift av intresse. Liksom den Spegelbergiska översättningen har den även de sex i litteraturen omskrivna artiklar, som saknas i den officiella svenska texten. Då Johannes Magnus emellertid kände till att den officiella versionen av Västerås ordinantia saknade de sex omskrivna artiklarna, gäller det slutligen att besvara frågan, varför han trots detta förhållande i sin version tog med även dessa artiklar. Svaret på denna fråga är lätt att ge.

Beträffande Peterspenningen föreskrev Gustav Vasa i föreningen med domkapitlet i Linköping den 2 sept. 1527 bl.a. följande: »Vad del påvens kammare plägar tillfalla utav de penningar, som kallas Romare skott, skola ock vi hava till kronans förbättring.»³⁹ Härmed hade, i varje fall för Linköpings stift, Peterspenningens utbetalande förbjudits. För Johannes Magnus' aktion var detta faktum av största betydelse. Vidare hade både 1528 och 1531 års biskopsvigningar ägt rum utan föregående konfirmation av påven.⁴⁰ Vad Johannes Magnus länge fruktat och gjort allt för att förhindra hade, trots de vid de nämnda

³⁹ GR 1527, s. 316 ff. Denna förening mellan Gustav Vasa och domkapitlet i Linköping är uppgjord efter det att Hans Brask lämnat landet.

⁴⁰ S. KJÖLLERSTRÖM, Ärkebiskopsvalet 1531, Sv. teol. kvartalskrift 1937, s. 221 och Dens., Gustav Vasa und die Bischofsweihe 1523–1531, Für Kirche und Recht. Festschrift für Johannes Heckel, 1959, s. 180 ff.

vigningarna avgivna protesterna, blivit en verklighet.⁴¹ Att några klosteravgifter efter Västerås riksdag icke utgått, är ganska givet, då klostrens förvaltning undandrog biskoparna. Bestämelsen i recessen, att biskoparna icke skulle befatta sig med klostrens »lantbor, antingen med gästning eller saköre, ej heller med klostret, utom då någon jungfru skall invigas»,⁴² var i detta fall alldeles tillräcklig för att förhindra, att penningar från klostren sändes »utomlands till deras överstom». Då det gällde att belysa Gustav Vasas »constitutiones ad subuertendam . . . omnem catholicam et sedis apostolicae auctoritatem» fyllde de tre senast nämnda artiklarna en viktig uppgift. Dessa innehöll 1538 endast fakta, låt vara att några officiella beslut härom icke hade fattats. Att de tre paragraferna om reduktionen också medtagits tarvar näppeligen någon särskild motivering.⁴³ För Johannes Magnus voro dessa tre artiklar endast en omskrivning av recessens bestämmelser om reduktionen.

Den verkställda utredningen av de nu kända olika redaktionerna av Västerås ordinantia har gett till resultat, att den längre svenska versionen, sådan den föreligger i avskriften från 1590-talet, är äldre än motsvarande text i riksregistraturet och därmed också av stor betydelse för frågan om ordinantians till-

⁴¹ I Possevinoavskriften i Vatikanarkivet äro orden »in posterum» och »semper» uteslutna i paragrafen om biskoparnas konfirmation. Avsikten är ganska uppenbar; Johannes Magnus har velat undvika orden »in posterum» och »semper» med hänsyn till det egna intresset att bevara Sverige i universalkyrkan. Det bör också observeras, att Johannes Magnus aldrig klandrat 1528 års biskopsvigning. Se CARLSSON, KÅ 1922, s. 29 not 3. Den var visserligen beklaglig men enligt Johannes Magnus begriplig, varför han ännu 1538 hoppades på en förändring och begärde fullmakt att som legat få ge dispens åt de biskopar, som vigts utan påvlig konfirmation, »attamen per catholicos episcopos, more Romane Ecclesie, premissa protestatione». Hist. Handl. 28:3, s. 7.

⁴² SRA 1, s. 85.

⁴³ Se ovan. Enligt broderns uppgift (se ovan s. 62) medförde Johannes Magnus även »constitutiones», som hänföras till ett möte i Örebro. Om härmed verkligen avses kyrkomötet i Örebro 1529 är mycket osäkert. Orden »et deinceps M.D. XXIX promulgatae» syftar säkerligen på riksdagen i Strängnäs 1529. Jfr häremot CARLSSON, KÅ 1922, s. 22 not 1.

komst. Då däremot de latinska översättningarna återge en texttradition, som i allt väsentligt överensstämmer med den längre svenska redaktionen, äro de i detta sammanhang praktiskt taget utan betydelse.

3. *Den längre svenska redaktionen av Västerås ordinantia*

I det föregående har hävdats, att den längre svenska redaktionen av Västerås ordinantia är äldre än motsvarande text i riksregistraturet och att denna längre redaktion översatts till latin av Hans Spiegelberg och varit utgångspunkten för Johannes Magnus' och Petrus Benedictis bearbetning. Det för dessa redaktioner gemensamma är i första hand de sex artiklar, som saknas i riksregistraturet och hos Laurentius Petri. Frågan är nu, när dessa artiklar ha tillkommit. Intet hindrar nämligen, att de fogats till den äldre svenska redaktionen och att de, som numera allmänt antas, icke ha något med Västeråsriksdagen att skaffa.¹ En granskning av de argument, som anförts mot dessa artiklar och deras äkthet, blir därför nödvändig. Utgångspunkten för denna granskning måste emellertid bli icke de latinska översättningarna utan den till grund för dessa liggande svenska texten, sådan den nu återfinns i avskriften i Vatikanarkivet.

I sin undersökning från år 1937 om Västerås riksdag har Weibull sammanfattat den tidigare kritiken mot den längre versionen av Västerås ordinantia och hävdat, »att de latinska avfattningarna är utan betydelse för framställningen av Västerås riksdag». Den längre textredaktionen utmärker sig, skriver Weibull, för »en antireformatorisk inställning och röjer direkta missuppfattningar av sitt grundlag». Som stöd för sitt påstående hänvisar Weibull till rubriken: »Constitutiones . . . contra ecclesiam libertatem», till verben »intrudendi» i § 1 och »usurpet»

¹ Enligt Westman och Berg ha de tre artiklarna om peterspenningen, om klostrens avgifter och om biskoparnas konfirmation tillhört den ursprungliga texten och ingått i Västeråsbesluten (se ovan s. 47 f.). Palmqvist utgår tydligen från att de här nämnda tre artiklarna fogats till den svenska texten. Se ovan s. 48 f.

i § 22 samt till översättningen av orden »efter handelen, som nu här i Västerås gjord är» (§ 4) och »efter handelen innehåller» (§ 8) med »juxta hanc constitutionem» resp. »presens constitucio continet».² Det sagda gäller visserligen om den Spegelbergska översättningen men icke om den till grund för denna översättning liggande svenska texten. Den längre svenska texten bär ingalunda »en antireformatorisk inställning» utan är tvärtom i hög grad antiromersk och proreformatorisk. De tre paragraferna med förbud mot peterspenningen, mot den påvliga konfirmationen och mot klostrens avgifter till den centrala ordensledningen äro de mest påtagliga beläggen härför. Syftet med dessa bestämmelser var ju att officiellt lösgöra den svenska kyrkoprovinsen från förbindelsen med Rom och den romerska kyrkoorganisationen överhuvud. Kraven måste betecknas som ytterst radikala. Själva huvudfrågan om de valda biskoparnas konfirmation hade alltsedan valriksdagen i Strängnäs 1523 sysselsatt både Gustav Vasa och mästern Lars samt Hans Brask och Johannes Magnus.³ Både för de gammaltroende och för reformvänner av Johannes Magnus' typ var den påvliga konfirmationen av de valda svenska biskoparna en angelägenhet av största betydelse. »Skilja vi oss från Rom och den kyrkliga enheten i denna förföljelsetid för den kristna religionen, så se vi icke, var vi kunna luta vårt huvud», skrev Brask 1526,⁴ och vid riksdagen i Västerås 1527 förklarade han i sin protest mot disputationen, att han icke skulle avvika från den romerska kyrkan och dess enhet varken till höger eller vänster, »eftersom Gud verkar med kyrkan».⁵ I ett brev av år 1534 erinrade Johannes Magnus Gustav Vasa, att det icke var ett »ringa ärende att söndra ett helt kungarike från en allmännelig kristen kyrka» och bad därför konungen

² WEIBULL, Scandia 1937, s. 116 ff. Den längre svenska texten skiljer sig i de anförda exemplen icke från den officiella. Rubriken är densamma. Se ovan s. 49.

³ KJÖLLERSTRÖM, Gustav Vasa und die Bischofsweihe 1523-1531, s. 164 ff.

⁴ HSH 18, s. 334.

⁵ KÅ 1903, Meddelanden och aktstycken s. 85 f.

att »begrunda det högmålsärendet till det bästa».⁶ Själv hade både Hans Brask och Johannes Magnus gjort allt för att förmå påven att konfirmera de svenska electi. Resultatet blev emellertid ringa, och redan vid mötet i Vadstena hösten 1524 ifrågasatte Laurentius Andreae, om icke de valda biskoparna borde vigas utan påvens konfirmation och om man överhuvudtaget skulle erkänna de biskopar, som i Rom köpte sina ämbeten. Gustav Vasa hesiterade 1524 inför sin kanslers radikala förslag, och då riksdagen sammanträdde i Västerås i juni 1527, var frågan olöst.⁷ I sitt svar på den kungliga propositionen framförde emellertid borgarna Laurentius Andreaes krav från 1524 och yrkade, att inga biskopar »efter denna dag» skulle »ha sitt bud till Rom efter deras confirmationem».⁸ Det mycket aktuella problemet måste alltså ha dryftats i Västerås, och den i den längre redaktionen av Västerås ordinantia intagna bestämmelsen om överförandet av påvens rätt på konungen vid biskopstillsättningar överensstämmer helt med de krav, för vilka Laurentius Andreae länge varit den främste talesmannen och som i Västerås framfördes av borgarna. Att detta krav var i hög grad anti-katolskt och utmanande är lika uppenbart. Slopandet av peterspenningen och klosteravgifterna hör på det närmaste samman med hela frågan om den svenska kyrkans förbindelse med Rom.⁹

Om de tre sista artiklarna (§§ 26, 27 och 28) framhåller Weibull, att de innehålla stycken från recessen, »som delvis godtyckligt omskrivits». Genom dessa tillägg har »ställvis . . . direkt motsägelse uppstått».¹⁰ Förhållandet är emellertid ett annat. Samtliga tre artiklar anknyta till recessen, och två av dem beröra adelns bördsrätt. Överensstämmelsen mellan recessen och

⁶ GR 1534, s. 376 f.

⁷ KJÖLLERSTRÖM, Gustav Vasa und die Bischofsweihe 1523–1531, s. 174. Sedan början av år 1526 hade Gustav Vasa motverkat biskoparnas vigning. Om anledningen härtill se ibm s. 178.

⁸ SRA 1, s. 80.

⁹ WESTMAN, s. 427 f.

¹⁰ WEIBULL, Scandia 1937, s. 117.

§§ 26 och 27 i Vatikanhandskriften framgår av följande parallelltryck:

RECESSEN

... ridderskapit må kennes vid all the godz, som gifven, köpt eller pantat äre under kirkior, closter, prebendor, *begängilse etc.*, *sedhan konung Karls reffst stod*;

doch thet köpt och pantadt är löses igen för mer eller myndre, effter som thet länger eller stäkre hafver bortho varit och sich selft ey löst hafver.

ORDINANTIAN

Ithem all thedh godz giwitt ähr till kyrkior och klöster *lantz kyrkior* och prebendor annames ridderskapedt sin börd igen *och thädh kuartt är förläne hans nådh hwem honom lyster.*

Ithem godtz som solde eller pantsatt ähre lösas igen för klöster och kyrkior och sloss af sumone såå mykkidt godsens . . . ränta.

I ordinantian har alltså tidsbegränsningen, konung Karls räfst (1454), förbigåtts. I praktiken kom också denna gräns ofta att föga respekteras, och många gods återbördades av Gustav Vasa, vilka långt före 1454 skänkts till kyrkor och kloster. Vidare gör ordinantian en mera tydligt markerad åtskillnad mellan sålt och pantsatt gods å ena sidan och donationsgods å den andra. Den sålda och pantsatta jordegendomen skall lösas av bördemannen, sedan avdrag gjorts å huvudsumman av de från godsens uppburna inkomsterna. Bestämmelsen står i god överensstämmelse med landslagens föreskrift om »huvudgäld»: »... och slå av huvudgälden så mycket han av den jord uppburit haver».¹¹ Även om den bevarade avskriften på denna punkt är korrumperad,¹² är det dock ganska tydligt, att ordinantians ord: »och slås av summan så mycket godsens . . . ränta», återgå på landslagens nyss citerade bestämmelse om »huvudgälden». Spegelbergs översättning av denna artikel lyder: »et defalcetur tantum in summa

¹¹ Jordabalken kap. 7 (Kristoffers landslag). Som A. KLOCKHOFF (Danviks hospital. Dess rättsliga ställning, 1935, s. 72 f. not 2) framhållit, ha tydligen reglerna om lösen av pantsatt jord tillämpats även på köpt jord.

¹² Se ovan s. 43.

capitali (= 'huvudgäld', huvudsumma) quantum ex ipsis terris provenerat».

Enligt recessen skola alla donationsgods till kyrkor, kloster, prebendor och begängelser efter 1454 utan vidare återgå till ridderskapet. Ordinantian stadgar, att alla gods, som donerats till kyrkor, kloster, landskyrkor och prebendor skola återgå till ridderskapet men fogar härtill orden: »och det kvar är, förläne hans nåd vem honom lyster». Detta tillägg utgör egentligen en ganska följdriktig konsekvens av recessen, nämligen att konungen i de fall, då rätta arvingar saknades, skulle inträda som universalarvingen.¹³ Denna tolkning av recessen blev också den tillämpade, och på 1540-talet övergingo icke endast »alla återstående biskops- och kapitelgods utan även sockenkyrkornas och lantprästernas hemman i kronans hand».¹⁴ Det förtjänar även påpekas, att enligt Hans Forssell har Gustav Vasas förvärv av kyrkogods, enligt ordinantian »det kvar är» av donationsgodsen, tagit sin början, först sedan adeln fått sitt.¹⁵

¹³ I sin fortsättning av Peder Swarts krönika uppger Per Brahe d.ä., att Gustav Vasa före riksdagen i Västerås 1527 i hemlighet »per tertias personas» lät meddela ridderskapet, adeln och menige man, »att vad såsom var kunde bevisa, vad som var givet till kyrkor och kloster, antingen hus, jord eller gårdar, det skulle var och en hava tillfälle till att bjuda in i släkten igen; det andra skulle bliva under kronan». Per Brahe den äldres fortsättning av Peder Svarts krönika, utg. av O. AHNFELT, s. X, not 1. I sak stämma alltså Per Brahes och ordinantiens framställningar överens. Erinras må här också om den säkerligen av Laurentius Andree redan 1523 formulerade tesen: »Det är Guds lag, att allt det som givs bort från kronan och riket med orätt, det må och skall tagas med rätta igen till riket.» GR 1523, s. 47 och YRWING, s. 36. Se även S. KJÖLLERSTRÖM, Till frågan om Gustav Vasa och kyrkans egendom, Septentrionalia et orientalia. Studia Bernharδο Karlgren dedicata, 1959, s. 260 ff. Det bör tilläggas, att forskningen synes vara ense om att Per Brahes framställning gömmer en kärna av sanning. SJÖDIN, HT 1927, s. 140, WEIBULL, Scandia 1937, s. 103 och YRWING, s. 93.

¹⁴ I. HAMMARSTRÖM, Finansförvaltning och varuhandel 1504–1540 (1956), s. 320. Se även B. BOETHIUS, Gustav Vasas kyrkoreduktion i Kopparbergslagen, Septentrionalia et orientalia, s. 51 ff. I recessen nämnas icke direkt »landskyrkor» men i konungens »citat» i brevet av den 26 maj 1528 mot »rappandet» talas om »klosterbykyrkor, prästbord och sockenkyrkor». GR 1528 s. 87 f. Se även SJÖDIN, HT 1928 s. 280 not 1, 284 not 1 och 287 not 1.

¹⁵ H. FORSSELL, Sveriges inre historia från Gustaf den förste 1 (1869), s. 64 ff.

Även den sista artikeln (§ 28) i ordinantian anknyter till Västerås recess men går samtidigt utöver denna. För att klargöra sammanhanget är det emellertid nödvändigt att ta hänsyn till ordinantians §§ 3 och 4 och jämföra även dessa med motsvarande bestämmelse i recessen:

RECESSEN

Therföre samtyckie vi alle . . . att the [=biskoparna] efter denna dagh icke skula rida med flere karla än som . . . vår nädigesta herre dem föreseger. Hvad öfver är i theres upbyrdt, thet komme til att förökia cronones renthe ther med, så att the skula gifva konunge et stycke päninga, efter som the kunna med honom ofver ens varda . . . Sammalunda ske med domkirkernes oc canicharnes renthe. När öfverlagt är, hvad til theres redelige uphelle behöfves, thå taghe konunger thet uthöfver är i theres renthe uti et stycke päninga sig til hielpa.

ORDINANTIAN
(§§ 3, 4 OCH 28)

Biskopana skola latha vår nadiga herra få registrum på alla theres rentho, e hvad thet helst är, i afrad, tiende, peninga, smör, järn etc. Sedhan skal hans Nade setia them före, huru myckit the skola hafva ther af och huru myckit the skola gifva honum til cronones besta.

Sammalundha ske och om domkirkiones och canicanes rentho, på thet hans Nade må kunna forslå hvad hans del ther åf vardha kan epter handelen, som nu her i Vesteras giord är.

Ithem till cronones förbättring skulla biskoparnar, kaniker¹⁶ och doomkyrkior giffwa vår nådige Herre eena suma som thee kunna medh hans nådh öfwer eens wara.

Enligt ordinantians §§ 3 och 4 ålåg det biskoparna, domkyrkorna och kanikerna att upprätta fullständiga förteckningar över sina inkomster. Sedan tillkom det konungen att fastställa, huru

och J. A. ALMQUIST, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 I (1917), s. 75 ff. Att Gustav Vasa verkligen följt denna princip åtminstone beträffande klosteregendomen är ganska tydligt. Se GR 1527, s. 311 f. och s. 316. Se även GR 1527, s. 387, GR 1528, s. 74, 76, 100 ff., GR 1529, s. 6 f. Att tidsgränsen (1454) negligerades av Gustav Vasa vid egna bördskrav har påpekats av SJÖDIN, HT 1928, s. 278 not 3.

¹⁶ Hdskr. »munkar».

mycket han och de nämnda institutionerna skulle ha. Konungen är alltså enligt dessa paragrafer den bestämmande; det är han, som avgör, »huru mycket de skola hava och huru mycket de skola giva till kronans bästa». Sedan konungen alltså enligt §§ 3 och 4 i ordinantian fastställt inkomsterna för biskoparna, domkyrkorna och kanikerna, skola dessa av den så tilldelade inkomsten ge konungen »en summa, som de kunna med honom överens vara». Det är ganska uppenbart, att det här icke är fråga om någon motsägelse mellan artiklarna 3 och 4 samt 28 eller en »godtycklig omskrivning» av recessen utan om en konsekvent genomförd tankegång. Däremot föreligger tydligen en skärpning av kraven i förhållande till recessen. Så är emellertid fallet även på andra punkter i den officiella redaktionen av ordinantian. Följande exempel må anföras. Rådet och adeln hade i sitt svar på den kungl. propositionen yrkat, att konungen skulle ta »den saköre och fordring, som biskoparna pläga taga, att fattig allmogee icke skall vara under tu herrskap».¹⁷ Recessen nämner icke ett ord om några sakören, men i ordinantians § 8 heter det: »Efter handelen innehåller, att konung skall taga all saköre och icke biskop, må prostarna . . .» Dessutom stadgade ordinantian, att saköre vid uppenbar skrift, bannsmål, giftermålssaker, vid prästers jordtråtor, slagsmål, övergrepp och köpslagan, vid hor, lönskaläge och jungfrukränkning skola tillfalla konungen. Tig-garklosterna äro icke heller omnämnda i recessen men medtagna i ordinantian.

Det anförda visar, att ordinantian i realiteten går utöver recessens bestämmelser, och särskilt i sin längre redaktion intar en mycket avancerad reformatorisk ståndpunkt. Ordinantian ger i denna form uttryck för långt gående krav. Men detta gäller även om den officiella redaktionen; Weibull framhåller, att ordinantian i väsentliga delar manifesterar »en rättsuppfattning, som med likartade konsekvenser inte framträtt i recessen», och

¹⁷ SRA I, s. 77.

talar om ordinantians »revolutionerande karaktär».¹⁸ »Det kan inte nog kraftigt understrykas», framhåller Gunnar Olsson, »vilken avgörande skillnad en jämförelse mellan riksdagens beslut, recessen, och den kungliga verkställighetsförordningen, ordinantian, ådagalägger. Genom recessen hade kyrkan visserligen lagts under skatt, men i skattefrågan var den förhandlingsberättigad part. Ordinantian fråntog kyrkan denna rätt. Därmed var den utan möjlighet till motstånd utlämnad åt statsmaktens godtycke.»¹⁹ Denna skillnad mellan recessen och ordinantian blir än större, om hänsyn tas till den längre redaktionen av densamma. Detta förhållande utgör emellertid intet som helst bevis för att de sex omskrivna artiklarna äro senare gjorda tilllägg antingen av Gustav Vasas motståndare eller av dessa och Gustav Vasa själv. Allt tyder i stället på att Västerås ordinantia även i sin längre version skrivits av en och samma person. Här för talar enligt min mening slutligen en annan viktig omständighet.

Lars Sjödin har i sin undersökning påpekat, att konungen i ordinantian alltid nämnes i tredje person »antingen med lagspråkets *konunger* eller *vår nådigste herre*». Det senare privaträttsliga uttrycket förekommer, tillfogar Sjödin, i sådana engångsstadganden, »som huvudsakligen berörde den då regerande konungen».²⁰ Sjärdins iakttagelse är i detta sammanhang av stort intresse och får ökad betydelse, om hänsyn tas till den längre svenska redaktionen. Uttrycket »vår nådigste herre» resp. »hans nåd» användes nämligen endast i de paragrafer i ordinantian, som återge recessens bestämmelser och åsyfta Gustav Vasa personligen d.v.s. §§ 2, 4, 5, 26 och 27; i övrigt användes genomgående »konung». Även i den förut omnämnda artikeln om sak-

¹⁸ WEIBULL, Scandia 1937, s. 119 f. och 122.

¹⁹ G. OLSSON, Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut (1947), s. 291 f. I sin förut nämnda undersökning har I. Hammarström påpekat (s. 332 ff.) att recessens ord om »ett stycke penningar» icke helt följdes, eftersom även naturavgifter förekomma i de kyrkliga taxorna.

²⁰ SJÖDIN, HT 1928, s. 303.

örena, som direkt åberopar recessen, men icke har någon motsvarighet i denna, användes ordet »konung».²¹ Det bör härvid även påpekas, att denna terminologiska variation saknas i de latinska översättningarna.²² Denna noggrannhet och konsekvens i den använda terminologien visar, att den längre svenska redaktionen av Västerås ordinantia koncipierats av *en* man. Denne har följaktligen även författat de sex i litteraturen mycket omdebatterade artiklarna. Då denna redaktion, som visats i det föregående, är äldre än den officiella redaktionen i riksregistret, blir slutsatsen, att den längre svenska versionen tillhör riksdagen i Västerås 1527 och icke 1530-talet. *Den är helt enkelt ett förslag till ordinantia, utarbetad i det kungl. kansliet.* Innan en närmare redogörelse ges för detta förslag och frågan om den eventuella författaren tas upp, är det emellertid nödvändigt att något belysa Västeråsriksdagens beslut om Guds ords predikan, sådant detta beslut föreligger i recessens fjärde punkt.

4. Recessens fjärde punkt

Den kungliga propositionen vid Västerås riksdag 1527, uppläst av Laurentius Andrae, är uppdelad i två huvudavdelningar. I den första ges en redogörelse för de »saker, som hans nåde enkannerligen anröra», d.v.s. de mot Gustav Vasa framställda beskyllningarna och en kritik av »biskopsregementet». Denna avdelning slutar med att konungen »begär vara kvitt regementet och att riket besörjes med en annan herre, den bättre lämpa och lycka därtill hava kan». Någon »fastlagsnarr» ville Gustav Vasa icke bli, »som förr skett är med andra, konung Karl och flera». I den sista avdelningen beröras de »saker, som ej allenast honom

²¹ I artikeln om tillsättning av prelaturer (§ 20) användes först »konung» och sedan »hans nåd». Växlingen kan här vara avsiktlig.

²² Uttrycket: »Hans Nåd» resp. »vår nådigste Herre» översattes av Petrus Benedicti genomgående med »rex», medan Spiegelberg har »rex», »sua Majestas», »regia majestas» och »dominus rex». Se ovan s. 57 ff.

utan eho han helst är, som riket i värjo haver, en styggelse skall göra vid regementet». De av konungen i detta avsnitt nämnda bristerna, kronans små inkomster, adelns krav på förläningar och den olaga köpslagan, måste man under alla omständigheter komma till rätta med oberoende av vem som var eller blev landets konung, »eho där rådandes bliver över riket». Även i detta parti av propositionen återkommer Gustav Vasa till sitt krav på att bli »kvitt regementet».¹ Detta var Gustav Vasas *första krav* till de i Västerås församlade ständerna. Det bör även observeras, att den kungl. propositionen i det sista avsnittet helt förbigår den religiösa frågan. Varken Gustav Vasa eller Laurentius Andree var okunnig om att den ekonomiska frågan *kunde* lösas utan hänsyn till religionsfrågan. Denna hörde *icke* till de problem, som ständerna under alla omständigheter måste ta hänsyn till. Religionsfrågan hörde samman med Gustav Vasa som landets konung. Endast i sammanhang med talet om det försvagade ridderskapet antyder propositionen en lösning. Adelns försvagade ställning berodde, heter det, främst på att dess gods kommit under kyrkor, kloster, prebendor, begängelser etc. Antydning var en fingervisning åt adeln. Konungen hade ju också själv begärt »ett stycke län, där han sig redliga kan av hålla riket till tjänst», om han blev »kvitt regementet».

I sina svar anhöllo de tre lekmannastånden, att Gustav Vasa skulle förbli »deras herre och konung så här efter som här till».² Detta ställningstagande betydde, att även den religiösa frågan måste tas upp. Religionsfrågan var, såsom redan anmärkts, i Västerås 1527 helt sammankopplad med frågan om Gustav Vasa som svensk konung. Den kom också med i Västerås recess.

Västerås recess innehåller två till innebörd och karaktär helt olika beslut. Genom bestämmelserna i recessens tre första punkter krossades medeltidskyrkans ekonomiska och politiska maktställning. De ekonomiska grundvalarna för »biskopsregementet»

¹ SRA I, s. 65 ff., WEIBULL, Scandia 1937 s. 80 ff. och YRWING, s. 86 ff.

² SRA I, s. 78 och 80.

överfördes till konungen och adeln.³ Följden härav blev, att läroståndet fick lämna första platsen åt det världsliga regementet eller åt konungen och de civila och militära ämbetsmännen och nöja sig med andra rummet i den från Platon övertagna treståndsläran. Enligt Peder Swart demonstrerade Gustav Vasa denna rangordning redan i Västerås, vilket behagade biskoparna »ganska illa».⁴ Biskoparnas politiska maktställning var förbi. Den fjärde och sista punkten i recessen är däremot av helt annan karaktär. Äro de tre föregående punkterna för kyrkan nedbrytande, destruktiva, har den sista punkten en klart positiv innebörd.

Till beskyllningarna mot Gustav Vasa hörde 1527, att han skinnade och bröt ned kyrkor och kloster och att han drog in en ny tro i landet, ja t.o.m. att han ville avskaffa både biskopar och präster. I propositionen försäkrade konungen, att han ämnade »dö en kristen man», att han väl visste, »att vi icke kunna vara utan lärare och kyrkopräster, de oss skola lära Guds ord», och att han ämnade »styrka» dessa präster »i all den del de äro rätta till, så framt de göra deras ämbete fullt». Någon ny tro var det icke fråga om. Däremot erkände konungen, »att han låter predika rena Guds ord och evangelium, det vår Herre själv befallt haver».⁵ Redan i kallelsebrevet till rikets råd ålades råds herrarna d.v.s. i detta fall biskoparna att ha med sig till riksdagen »några 2, 3 eller flera de lärdaste» från domkapitlen, för att »en god förening måtte företagas och samfälligen beslutas om lärdomens tvedräkt, som nu är uppkommen så här i riket som i andra landskap över hela kristendomen». Konungen tillfogade: »Var det icke bliver endräktigt reformerat i tid, kunne I väl förmärka, vad obestånd där efter följa vill.»⁶ I propositionen påpekade konungen, att kyrkans prelater »här till dags» vägrat att

³ YRWING, s. 114 f.

⁴ Peder Swart (EDÉNS ed., 1912) s. 110.

⁵ SRA I, s. 72.

⁶ Ibm s. 56 f.

möta de evangeliska predikanterna i en disputation »utan säga, att de vilja bliva vid deras gamla sedvänja, evad hon är rätt eller orätt». Predikanterna voro dock alltjämt beredda, heter det vidare i propositionen, att stå »till svars om deras lärdom, om han är rätt eller orätt». Därför yrkade konungen, att en disputation »måtte ske i allas eders närvaro, att den parten, som rätt hava, må vid makt bliva och styrkas av alla och därmed all slik tve-dräkt avläggas». ⁷ Yrkandet på en disputation var Gustav Vasas *andra krav* vid riksdagen i Västerås 1527. Även till detta krav ha ständerna tagit ställning.

Mot kravet på en disputation protesterade liksom tidigare Hans Brask. Rådets och adelns svar beträffande disputation är otvivelaktigt avfattat med hänsyn till Brasks inställning. De konstaterade, att reformatorerna voro beredda att stå till svars för sin tro men tillfogade samtidigt, att de som talade om en ny tro måste ha fel, då de icke ville i en offentlig disputation överbevisa sina motståndare. Rådet och adeln förklarade sig därför genast villiga att »stilla det rop och ursaka förenämnda predikare». Samtidigt krävde de, »att rena Guds ord må bliva predikat allestädes efter Guds befallning och icke oviss järtecken, människodikt och fabel, som här till dags mycket skett är, och bliva vid goda, gamla, kristliga sedvänjor». ⁸ Genom detta svar ville råds-herrarna tydligen undvika en disputation. I motsats till rådet och adeln yrkade emellertid köpstadsmän och bergsmän samt allmogen uttryckligen på en disputation och begärde, »att det som rätt är måtte allestädes varda predikat». ⁹

I full överensstämmelse med konungens krav och ständernas svar börjar recessens fjärde punkt med att liksom skett i de tre första punkterna fastslå, att alla givit sitt samtycke till att »hans

⁷ Ibm s. 72. Om Gustav Vasas och reformatorernas tidigare försök att få till stånd en disputation i lärofrågan se WESTMAN, s. 302 ff. Om disputationen i Västerås 1527 se SJÖDIN, HT 1928 s. 225 ff. Om religionsdisputationer av detta slag se N. K. ANDERSEN, *Confessio Hafniensis* (1954), s. 29 ff., 86 ff., 367 f.

⁸ SRA 1, s. 77 f.

⁹ Ibm s. 79 och 81 f.

Nåde låter bägge parterna av lärarna tillhopa komma och disputera i vår närvaro, att man måtte höra vilken parten rättast hade». ¹⁰ I och med att ständerna – låt vara icke helt reservationslöst – gett sitt bifall till disputationen, överlämnades de tre disputationsteserna. Ställd inför detta faktum skrev Hans Brask sin protest, som i Vatikanhandskriften inledes med orden: »Ad has propositiones respondit reverendus in Christo pater et dominus, dominus Joannes Dei gratia episcopus Linkopensis.» ¹¹ De anförda orden ha alltså icke skrivits av Hans Brask själv.

Hans Brasks protest fick ingen annan betydelse än att han själv möjligen arresterades. ¹² Disputationen ägde rum. Recessen uttrycker det med orden: »vilket också skedde». Till grund för disputationen lågo tre teser: 1) att påven med sin falska avlat bedrägligt beskattat menige man, 2) att biskoparna gjort sig till världsliga herrar och 3) att ingen människa kan stifta några lagar, som »vår själ skall rätta sig efter». ¹³ Disputationen berörde alltså problem, som intresserade alla och angick alla men däremot inga rent teologiska spörsmål som i Uppsala ett halvår tidigare. ¹⁴ Den klarsynte Linköpingsbiskopen konstaterade ock-

¹⁰ Ibm s. 85 f.

¹¹ SJÖDIN, HT 1928 s. 225 not 2.

¹² Liksom SJÖDIN (HT 1928 s. 225 not 1) citerar WEIBULL (Scandia 1937 s. 124) orden om Hans Brasks arrestering. SCHÜCK skriver däremot (s. 536), att Hans Brask »synes ha hållits i arrest» under senare delen av riksdagen men åberopar icke uppgiften i Vatikanhandskriften utan erinrar om riksrådets borgensförbindelse för biskopen.

¹³ TUNBERG, s. 39. Den svenska översättningen av disputationens artiklarna är i Vatikanhandskriften delvis korrumpad, och mellan den andra och tredje artikeln ha införts de båda uppgifterna om disputationen och om Linköpingsbiskopens arrestering. Texten stämmer dock ganska väl överens med Olavus Petris »citatus» i skriften »Een liten boock om sacramenten» från 1528 (OPSS 1, s. 369 ff.):

VATIKANHANDSKRIFTEN

Påven medh sitt falska [aflat] haffwer bedrägälige beskattadt then meninge mann sina pänningar aff.

OLAVUS PETRI

Påven haffuer bedraghit oss medh sitt falska aflatt, och haffuer ther medh gieckat oss våra pänningar aff.

¹⁴ OLAVUS PETRI, Swar påå tolf spörsmål, OPSS 1, s. 223 ff. Se härtill S. BEL-

så i sin protest, att syftet med disputationen var att rubba förtroendet för kyrkan, då åhörarna fingo höra sådant betvivlas, som de förut icke tvivlat på.¹⁵ Det kan icke heller ha vållat de reformatoriska predikanterna några svårigheter att bevisa, att avlaten, biskoparnas politiska maktställning och mycket i den kyrkliga lagstiftningen saknade bibliskt stöd. Utgången var därför given, och resultatet av disputationen framgår av recessen. Ständerna förklarade, att de av disputationen och av hållna predikningar förstått, att de evangeliska predikanterna »hade god skäl och icke annat predikade än Guds ord». De lovade därför att var i sin stad »stilla» ropet om den nya läran, hjälpa till att straffa dem »som sådant falskligen utförde», och bådo alla, »att Guds ord måtte allestädes i riket renliga predikat varda». Bestämmelsen innebar sålunda ett löfte om hjälp mot alla upprorsförsök, föranledda av talet om den nya läran, och en bön om att Guds ord skulle »renliga» predikas »allestädes» i riket.¹⁶ Hela bestämmelsen har en klart positiv innebörd; den tar ställning för konungen och predikanterna *mot* deras belackare. Allt tal om att konungen önskade, att det icke skulle finnas några präster i landet, var härmed vederlagt. Även sedan »biskopsregementet» krossats, skulle det finnas en kyrka med präster, som predikade Guds ord, och t.o.m. ett »biskopsregemente» men med en an-

FRAGE, Studier i svensk reformationslitteratur 3-5, 1932 s. 5 ff. SJÖDIN påpekar med all rätt (HT 1928, s. 234 not 1), att de svenska reformatorerna i Västerås avsiktligt sköto de dogmatiska frågorna i bakgrunden och att detta var i full överensstämmelse med Luthers dåvarande uppfattning.

¹⁵ KÅ 1903, Meddelanden och aktstycken, s. 85 f.

¹⁶ SRA I, s. 85 f. Enligt WEIBULL (Scandia 1937, s. 111) har den fjärde punkten i recessen »kommit att få en ytterligt obehjälplig avfattning. Denna är avhängig av förlagorna till recessen». Presensformerna i recessens fjärde punkt – »*samtycke* vi alle, att hans nåde låter» etc. – ha, skriver Weibull vidare, »kommit in i recessen från svaren; det i förhållande härtill senare förflutna har framställts i imperfektform». Förhållandet är emellertid detsamma i recessen i övrigt och den fjärde punkten skiljer sig icke från de övriga. Den börjar precis som den tredje: »*samtycke* vi alle ... att ridderskapet *må kännas vid* ...» och recessens sista stycke börjar med orden: »Allt det föreskrivna lovade vi och samtyckte».

nan uppgift än det gamla. Biskoparna skulle, skrev Laurentius Andreea den 31 dec. 1527, vara »episcopi secundum verbum Dei, non secundum verbum Pape». ¹⁷

I den senaste litteraturen har man särskilt tagit fasta på rådets krav på bibehållandet av »goda, gamla, kristliga sedvänjor» och häri sett ett stöd för talet om riksdagsbeslutets konciliatoriska innebörd i själva lärofrågan. Orden om sedvänjorna anses också ha ingått i rådets brev om Västeråsbesluten. Egendomligt nog har man härvid förbiset, att även bönderna framställde samma krav som rådsherrarna. I sitt svar lovade allmogen konungen lydnad och trohet och begärde »för den skull, att hans Nåde ville hålla oss vid lag och rätta och goda, gamla sedvänjor». ¹⁸ Det använda uttrycket »goda, gamla sedvänjor» förekommer ett par gånger i Kalmar recess av år 1483 ¹⁹ och hade en ganska vid innebörd. Det användes i Västerås 1527 som beteckning för vad man kallade människostadgarna: »traditiones humane». Av den fortsatta debatten framgår, att man i Västerås 1527 framför allt ville slå vakt kring munkväsendet och celibatet. ²⁰ Både adeln och bönderna yrkade ju också, att klostren icke skulle »förläggas» och att gudstjänsten icke fick hindras genom borgläger. ²¹ Det av rådsherrarna och allmogen framställda kravet, att »goda gamla, kristliga sedvänjor» skulle bibehållas och i recessen ställas vid sidan av kravet på Guds ords predikan är synnerligen belysande för situationen i Västerås 1527. In i det sista kämpade rådet för det nämnda tillägget och sökte att få med det i sitt brev till menige man av den 28 juni 1527 om de i Västerås fat-

¹⁷ HT 1894, s. 359 f. Uttrycket »biskopsregementet» förekommer efter Västerås riksdag i GR 1528, s. 157 f.

¹⁸ SRA I, s. 80. Jfr BELFRAGE, s. 34 ff. och YRWING, s. 94 och 127 ff.

¹⁹ Sverges traktater 3, s. 373 och 377 f.: »goda, gamla sedvänjor». I Gustav Vasas brev på rådets och adelns privilegier (SRA I, s. 42 ff.) heter det, att riket »kommit i den stadga, att det och alla dess inbyggare, andliga och världsliga, må och skola njuta deras beskrivna rätt och lag, privilegia, friheter och goda, gamla sedvänjor».

²⁰ YRWING, s. 125 ff.

²¹ SRA I, s. 76 och 81.

tade besluten men misslyckades och återkom till detta krav i samband med Gustav Vasas kröning i jan. 1528, fast med samma negativa resultat.²² Det betydelsefulla och avgörande i recessens fjärde punkt är just, att reformatorerna lyckades genomdriva en bestämmelse med »sola scriptura» som enda norm. Häri ligger bestämmelsens reformatoriska karaktär. Därför tillfredsställde den fjärde punkten i recessen endast en part: reformatorerna, även om Gustav Vasa hoppades, att den valda formuleringen skulle kunna tjäna som en samlingsformel. De som hävdade en från denna tolkning avvikande mening och betraktat beslutet om Guds ords predikan som en kompromiss ha karakteristiskt nog stött sig på talet om »goda, gamla, kristliga sedvänjor».²³ Men dessa ord finnas icke i recessen och icke i det slutgiltiga rådsbrevet.²⁴ Någon kompromiss på denna punkt blev det icke i Västerås och kunde det utifrån reformatorisk synpunkt icke heller bli. Guds ord, reformatoriskt tolkat, utgör i själva verket den ideologiska grundvalen för hela recessen. Med utgångspunkt från Guds ord hade både Gustav Vasa »och jämväl många andra så nu här som i flera andra riken», såsom det heter i propositionen, kommit till insikt om att kronan, adeln och menige man bedragits av kyrkans män. Hela kritiken av »biskopsregementet» vilade ytterst på Guds ord. Att biskoparna övergivit sitt rätta ämbete och gjort sig till världsliga herrar visste man 1527 genom Guds ord. Utan denna ideologiska grundval ingen Västerås recess och ingen Västerås ordinantia. Den i Västerås 1527 fastslagna normen, Guds ord, var icke någon urvattnad eller konturlös kompromissformel. Den innebar tvärtom ett dynamiskt handlingsprogram, ett viktigt ståndpunktstagande mot en tämligen enhällig opinion. Redan i Vadstena 1524 hade Laurentius Andreae hävdade, att alla predikanter skulle åläggas

²² SRA I, s. 109 f.

²³ BELFRAGE, s. 34 ff. och YRWING, s. 94 och 127 ff.

²⁴ En undersökning om rådsbrevet av den 28 juni 1527 (SRA I, s. 96 ff.) föreligger utarbetad och kommer att publiceras.

att predika evangelium och Guds ord allena, »*där faller all falsk lärdom ned med*».²⁵ Vid Örebromötet 1529 framhöll han, att folket skulle undervisas om människostadgarnas frivilliga karaktär och tillfogade: »Cum sic processum fuerit, dictae constitutiones ecclesiasticae corruent a se ipsis.»²⁶ Det är denna uppfattning av gudsordet, som var reformatörernas i Sverige på 1520-talet. Därför kunde de aldrig gå med på rådets och allmogens krav att sätta »*traditiones humanae*» vid sidan av Guds ord. De gjorde det heller icke. »Skrift och sedvänja äro tu åtskiljeligt», skrev Olavus Petri 1528.²⁷ Och i svaret på tolv frågor från 1527 heter det om allmogens goda sedvänjor: »Men sådana sedvänjor äro icke stadiga utan varda ofta förvandlade, så att andra brukningar voro för tusen år och andra äro nu . . . Och var sedvänjan icke vore god, skulle man henne ingalunda hålla.» Men Guds ord kan ingalunda förvandlas »utan som Gud dem sagt så bliva de till evig tid». Endast »det är rätt som drager överens med Guds ord, men det där är emot det är falskt», inskräper Olavus Petri i den viktiga skriften från 1528 »Om Guds ord och människors bud och stadgar».²⁸ Ytterligare en sak måste i detta sammanhang understrykas.

Riksdagen i Västerås 1527 tog i recessens fjärde punkt endast ställning till själva huvudprincipen, den avgörande och högsta normen, grundvalen för läran och förkunnelsen eller vad man kallade »*lärdomen*». Denna norm skulle vara Guds ord, och det var just Guds ord, som reformatörerna predikade. Men detta innebar icke något ställningstagande till de praktiska reformer, som enligt reformatörerna skulle komma att bli följden av Guds ords predikan. Konsekvensen av den fastslagna principen ålåg det kyrkans män att ta ställning till. Hela frågan om »goda, gamla, kristliga sedvänjor» eller om »*traditiones humanae*»

²⁵ GR 1524, s. 254 och SRA I, s. 26 samt YRWING, s. 40.

²⁶ KÅ 1903, Meddelanden och aktstycken s. 87.

²⁷ OPSS I, s. 373.

²⁸ OPSS I, s. 230, 237 och 538.

hörde till ett kyrkomötes befogenheter. I nov. 1528 lät också Gustav Vasa sammankalla ett kyrkomöte för att »kyrkans prelater och lärde män» skulle besluta »vad i den sak nyttigast vara kunde, så att vad som helst här i riket reformeras skulle med ceremonier och kyrkoseder måtte endräktigt företagas och icke annorlunda hållas i det ena stiftet och annorledes i det andra».²⁹ Det dröjde mer än tio år, innan Gustav Vasa ansåg sig böra direkt ta ställning till sedvänjorna och kultproblemet. I Västerås 1527 rörde det sig ännu endast om principen: Guds ord. De praktiska reformerna vägrade konungen både under 1520- och 1530-talen att befatta sig med. Då Gustav Vasa vid riksdagen i Strängnäs 1529 beträffande den svenska mässan förklarade, att han härom varken gjort bud eller förbud och att han varken ålagt någon att inträda i kloster eller att utträda,³⁰ så var detta uttalande ett uttryck för en av Gustav Vasa och de svenska reformatorerna under 1520- och 1530-talen tillämpad reformatorisk princip. Borgmästare och råd i Stockholm betygade 1531, att konungen varken »nött eller trängt» någon att bruka svensk mässa utan »låtit dem därmed betämma som förfarna äro i Skriften och Guds ord».³¹ Olavus Petri understryker samma ståndpunkt och betonar, att »ingen varder nödgad eller trugad till svensk mässa». Ingen fick tvingas att bibehålla eller att lägga bort de gamla sedvänjorna. »Onödd och otvingad måste man detta hava, så framt det skall göra frukt.»³² Det var på grund

²⁹ ERIK JÖRANSSON TEGEL, *Then stoormechtighe ... her Gustaffs ... historia* (1622), s. 216.

³⁰ SRA 1, s. 134 f. och GR 1529, s. 42 f., 121 f. samt S. KJÖLLERSTRÖM, *Missa Lincopensis* (1941), s. 35 ff.

³¹ GR 1531, s. 529. Vid svartbrödernas uppvaktning för Stockholms stads råd den 5 dec. 1528 förklarade rådet efter omröstning, att det stod bröderna fritt att lämna klostret och tillfogade: »De hade inte satt dem där in, de driva dem ej heller där ut, kunde de vara där inne, det kunde de gode män väl lida. Men kunde de icke få, måtte de själva förse sig. De visste dem ej annat råd.» Stockholms stads tänkebok 1524–1529 (Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 11).

³² OPSS 2, s. 402 f.

av denna principiella inställning, som Gustav Vasa och reformatorerna 1527 icke kunde acceptera rådets och böndernas krav på en bestämmelse om bibehållandet av »goda, gamla, kristliga sedvänjor». Däremot var Gustav Vasa även efter riksdagen i Västerås mycket angelägen om att Guds ord verkligen blev predikat. Detta var för honom ett politiskt intresse och i enlighet med ständernas begäran i recessens fjärde punkt. Guds ords predikan i reformatorisk utläggning var det bästa vapnet mot medeltidskyrkans ekonomiska och politiska maktställning och det främsta hjälpmedlet, då det gällde att vrida vapnet ur motståndarens händer. Rådsbrevet börjar också med att framhålla, att den »nya» trons predikanter icke predikade »annat än rena Guds ord och den tro, som de gode helge fäder här i riket predikade, när kristendomen här först inkom», och att alla lovade att straffa den som utspridde rykten om en ny tro samt begärde, att Guds ord skulle predikas »kringom allt riket».³³ I de skrivelser, som utfärdades till stiftsmyndigheterna efter riksdagen, underlät konungen icke att erinra om kravet på Guds ords predikan. Vid biskopsvigningen den 5 jan. 1528 måste biskoparna lova att predika och befordra evangelium.³⁴ Den nye Åbobiskopen Martin Skytte ålades 1528 att »promovera och förfordra den helga evangeliska lärdom, som edert ämbete tillhör», och tillse, att prästerna »renliga predika Guds ord och annan gudstjänst skickliga uppehålla». Biskopen skulle däremot icke rätta sig efter domkapitlets åsikt om den nya »lärdomen» utan efterfölja »den helga evangelii rätta uttydning och sinne».³⁵ Samma år citerade Gustav Vasa recessen i den form, som adeln hade föreslagit: »att kringom hela riket skall predikas rena Guds ord och låtas tillbaka onyttigt skvaller, ovissa järtecken, fabler och människodikt.»³⁶ Beslutet i recessens sista punkt är också den

³³ SRA I, s. 97.

³⁴ HT 1894, s. 359.

³⁵ GR 1528, s. 98 ff. och 104 f. Se även ibm s. 125.

³⁶ GR 1528, s. 155 f. Se även ibm s. 125 och GR 1527, s. 268 f., 271 f., 290, 300 f.

viktigaste förutsättningen för Västerås ordinantia. Redan i denna kan man avläsa konsekvenserna av att Guds ord i recessen gjorts till högsta norm i kyrkliga frågor.

5. Tillkomsten av Västerås ordinantia

Västerås ordinantia hör till tiden efter recessen och förutsätter denna. Genom recessen undanrycktes grundvalen för medeltidskyrkans politiska och ekonomiska maktställning. Recessen gjorde slut på det medeltida »biskopsregementet». Med ordinantian avsåg man däremot att närmare reglera »*det regemente, som kyrkans personer här efter hava skola*», som det heter i konungens brev till Uppsala domkapitel den 4 juli 1527,¹ d.v.s. återställa det rätta biskopsämbetet, som är att befrämja Guds ord, och samtidigt avskaffa de »oseder», som uppkommit »emot Guds lag».²

I propagandan före riksdagen i Västerås 1527 hade Gustav Vasa vid olika tillfällen berört en del kyrkliga missförhållanden. I brevet till Hälsingland efter eriksmässan i Uppsala 1526 framhöll han sålunda särskilt missbruket att utestänga gäldenärer från nattvardebordet »emot Guds lag och all rättvisa» samt böterna för helgdagsbrott, »det dock Gud aldrig förbjudit haver». Han angrep även privilegium fori och privilegium canonis samt biskoparnas krav på testamente efter präst. Konungens avsikt var dock icke att införa »en ny tro och Luthers lärdom» utan att förhindra, att prästerna emot lagen bedrevo »sin girighet, kronan och Eder alla till förfång». Präster borde liksom andra människor »kräva deras gäld ut med lagen på deras herres ting».³ Brevet till rikets inbyggare av den 7 jan. 1527 avslutades med orden: »Vad yttermera tunga och orätt den menige man vederfars av dem [=prästerna], ity att de slå allting upp under

¹ GR 1527, s. 269 f. WEIBULL, Scandia 1937 s. 116.

² GR 1527, s. 18 ff.

³ Se ovan s. 67, WEIBULL, Scandia 1937 s. 121 f. och YRWING, s. 68 f.

sig, knuffa fattiga lekmän med orättfärdigt bann, uppehållelse om påsk och annat mycket, det görs oss icke behov förtälja, förty I haven det väl alla i rön.»⁴ Allmogen i Västergötland fick något senare höra om »de oseder och stora girighet, som uppkommen är ibland kyrkans personer med deras friheters och privilegiers vanbrukning, med vilka de tvinga, tunga och förknuffa fattig, simpel, menlös och enfaldig allmoge med bannlysning, helgdagsbrott och uppehåll från sakramentet om påsk, med många andra oseder och oskälig påläggning, som dock ingen grund eller fundament haver i den heliga Skrift med romare-avlat, utdragandes av riket otaliga summor penningar, guld, silver, riket till ganska stor försvagelse».⁵ I propositionen till Västeråsriksdagen berörde Gustav Vasa endast helt allmänt, hur lekmännen dagligen mer och mer »försvagades», enär kyrkans män ville förbli vid sin »gamla sedvänja, evad hon är rätt eller orätt».⁶ Dessa missbruk avskaffades genom Västerås ordinantia. Det medeltida »biskopsregementets» tid var genom recessens reduktionsbestämmelser förbi, och i ordinantian drogos gränserna upp för det nya »biskopsregementets» befogenheter.

I sin äldsta nu kända form innehöll Västerås ordinantia 28 artiklar eller paragrafer.⁷ Av dessa äro sex hämtade från recessen eller hänvisa i varje fall till denna. Dessa paragrafer ha närmare belysts i det föregående.⁸ Andra föreskrifter i ordinantian anknyta åtminstone till eller förutsätta recessens bestämmelser. Hit hör stadgandet, att bortgivandet av prelaturer, kanonikat och prebendor icke får ske utan konungens vilja; vidare bestämmelsen (§ 15), att ränteklostrens munkar överhuvudtaget icke

⁴ GR 1527, s. 20 f.

⁵ GR 1527, s. 74 ff.

⁶ SRA I, s. 72.

⁷ Borghesearkivet III: 89 A, Vatikanarkivet. Fotostatkopia, RA. Paragraferna avse denna redaktion. I Spegelbergs översättning är artiklarnas antal 27, enär han sammanfört de båda artiklarna om munkarna till en enda (§ 14). Se ovan s. 53. Hos Lagus äro artiklarna tryckta i rätt ordning enligt handskriften.

⁸ Ovan s. 72 ff.

få tigga. Tiggarklostren nämnas icke i recessen, men köpstads-
männen hade yrkat, att alla munkar skulle bli hemma i sina
kloster och endast tillåtas att tigga två gånger om året »en resa
om sommaren och en resa om vintern och sättes dem tid före,
huru länge de skola ute vara vid hård plikt». Bönderna hade till-
fogat, att prokuratorernas resa icke fick vara längre än en må-
nad varje gång.⁹ I anslutning härtill tillät ordinantian »tiggar-
munkar och ståtare» att terminera fem veckor om Korsmässan
(14/9)¹⁰ och fem veckor om Kyndelsmässan (§ 13). Fyra av
ordinantians föreskrifter anknyta till recessens tal om Guds ords
predikan. Dessa äro bestämmelserna om prästtillsättningar (§ 1),
om sammanslagning av pastorat (§ 3), om prästutbildning
(§ 21) och prästvigning (§ 22). Andra paragrafer reglera vissa
av konungen och reformatorerna tidigare påtalade missförhål-
landen. Hit höra bestämmelserna om reduktion av biskopen
tillkommande böter vid uppenbar skrift, vid bannsmål och gif-
termålssaker (§§ 6–8), den förut nämnda föreskriften om sak-
örena (§ 10) och slutligen bestämmelsen i § 20: »Item för hor,
lönskaläge, jungfrukränkning bötes konungen och icke bisko-
pen.» Ett flertal bestämmelser innebär en återgång till kyrko-
balkens föreskrifter. Till dessa höra bestämmelserna (§ 9) om
jura stolae, om helgdagsbrott (§ 11), om upphävandet av pri-
vilegium fori och privilegium canonis (§§ 12 och 14), om testa-
mentsrätten (§§ 16 och 18) och om prästs vägran att utdela
nattvarden åt den som häftade i skuld till prästen eller kyrkan
(§ 19). Stadgandet om förbud mot böter för lägersmål mellan
fästfolk, enär fästningen betraktades som rätt äktenskap (§ 17),
innebar ett avskaffande av gällande bestämmelser om böter för
lägersmål före vigseln. Mellan lagfäst kvinna och man är »rätt
äktenskap, det de än aldrig vigdes», kommenterar Laurentius
Petri.¹¹ En serie av bestämmelser, om peterspenningen, klostrens

⁹ SRA 1, s. 78 f. och 81.

¹⁰ Se härtill ovan s. 59 f.

¹¹ THYSELIOUS 1, s. 95.

avgifter till sina ordensförmän och förbud mot påvlig konfirmation (§§ 23–25) beröra den svenska kyrkans förhållande till universalkyrkan eller frågan om enheten med Rom. Av dessa bestämmelser hade ingen berörts i propositionen, men borgarna hade krävt, att den påvliga konfirmationen av biskopsvalen skulle avskaffas och i ordinantian tillfogades, att det är nog, att biskoparna »anammass därtill med konungens samtycke, det här efter alltid ske skall».

Såsom redan understrukits, präglas det förslag till ordinantia, som i det föregående i korthet återgivits, av en påfallande radikalism. Bakom förslaget står också enligt min mening Gustav Vasas vid denna tidpunkt mycket betrodde kansler och ledaren av konungens kyrkopolitik under 1520-talet ärkedjäknen Laurentius Andreae. Det var heller icke första gången, som denne man demonstrerade sina avancerade åsikter. Redan på nyåret 1524 hade han förvånat både Vadstenamunkarna, Hans Brask och t.o.m. Gustav Vasa med sitt utförliga brev med mottot: kyrkans pengar är folkets pengar, och med sitt krav på att munkarna skulle undvika lättsinnigt tal om den nya läran. Kyrkan, heter det i brevet, är icke prästerna, icke byggnaderna, utan de troendes samfund.¹² Vid mötet i Vadstena hösten samma år yrkade han, att alla präster skulle åläggas att »predika evangelium och Guds ord allena». Detta vore den enda möjligheten att få ett slut på talet om den nya läran. De som utspridde sådant rykte hade en ond mening därmed, »att något uppror måtte ske». Gustav Vasa, som säkerligen insåg det riktiga i Laurentius Andreaes påpekanden, strök emellertid denna punkt i förslaget. Vid samma tillfälle ifrågasatte mästern Lars, om icke de valda biskoparna borde vigas utan föregående påvlig konfirmation och om man »efter denna dag» skulle erkänna de biskopar, »som så köpa sig biskopsdöme till». Konungen modifierade högst väsentligt detta krav. Samtidigt yrkade Laurentius Andreae under hän-

¹² KJÖLLERSTRÖM, Till frågan om Gustav Vasa och kyrkans egendom, *Septentrionalia et orientalia*, s. 252 ff.

visning till förhållandena i Danmark, att klostren borde utnyttjas som borgläger. Gustav Vasa strök hänvisningen till Danmark och begränsade förslaget till att gälla kloster, som »ränta nog hava och ganska få bröder». Rådsherrarna med Hans Brask i spetsen avvisade mycket bestämt kravet och framhöllo, att riket kunde ha större gagn av kloster och mindre »förtal, när utläggning betarvas i riket . . . än av något sådant borgläger».¹³ Enligt riksrådets brev om Västeråsbesluten skulle klostren få »sitt redliga uppehälle, att Guds tjänst icke bliver nedlagd».¹⁴ Strax här efter skrev emellertid Laurentius Andreae till abbedissan Ingerd i Skokloster: »Glaset är här näst utlupet för den parten, som här till dags haver mycket väldig varit», varför hon borde vara försiktig. »Se till», slutade den då inflytelserike kanslern, »att I fare icke så med detta ärende, att I få här icke en penning utav.» Brevskrivaren kunde icke tänka sig, att konungen skulle rygga »det av hans ämbetsmän med så stor redlighet beställt varder».¹⁵ Två år senare hette det, säkerligen med all rätt, att mäster Lars »tagit mycket före både om dessa kloster och allt annat». Det vore därför bäst, om han »bliver näpst allena än många män skulle njuta honom ont åt». Det var Laurentius Andreae, som först givit rådet, att klostrens skatter skulle tas, sedan låst dem, för att ingen skulle kunna fira gudstjänst i dem.¹⁶ Det var otvivelaktigt samme man, som i sitt förslag till ordinantia yrkade, att inga avgifter från de svenska klostren skulle sändas till utlandet. Hänvisas bör också till de krav, som Laurentius Andreae framställde vid kyrkomötet i Örebro 1529, vari han närmare klargjorde sin uppfattning om människostadgarna,

¹³ GR 1524, s. 252 ff. och SRA I, s. 22 ff. YRWING, s. 38 ff. och min recension av detta arbete i KÅ 1957, s. 231.

¹⁴ SRA I, s. 98.

¹⁵ Brevet är tryckt av T. BERG, Sveriges riksdag I: 2, 1935, s. 80–81. Se även GR 1527, s. 359 och Laurentius Andreaes brev till abbedissan i Skokloster den 5 nov. 1527, Strödda historiska handlingar 3, RA, vari han meddelar, att han på konungens befallning förordnat herr Lars till syssloman.

¹⁶ GR 1529, s. 367.

»constitutiones per ecclesiasticos editae»,¹⁷ som debatterats redan i Västerås 1527. I dessa krav möter en utpräglat radikal uppfattning, som emellertid icke satte några spår i kyrkomötets beslut men som synnerligen väl harmonierar med Laurentius Andreaes maxim: »Nytt folk kommer med nya seder, och nya seder kräva ny lag.»¹⁸ Det enligt min mening av kanslern utarbetade förslaget till ordinantia blev heller icke i oförändrat skick antaget. Det gick för Laurentius Andreae i Västerås på samma sätt som i Vadstena 1524 och i Örebro 1529.

I försvaret för medeltidskyrkans privilegierade ställning hade Hans Brask intagit en framskjuten ställning och spelat en mycket stor roll. Han hade gjort allt för att de valda biskoparna skulle erhålla påvlig konfirmation och bestämt avrått electi från att gå med på någon schismatisk handling.¹⁹ På Linköpingsbiskopens sida stod oreserverat ridderskapets talesman, Västgötalagmannen Ture Jönsson Tre Rosor, två år senare en av ledarna för det s.k. Västgötaupproret. Bland rådsherrarna fanns det säkerligen ingen, som ville bryta förbindelsen med Rom. Rådet har i detta hänseende intagit samma ståndpunkt i Västerås 1527 som i Vadstena 1524. Denna ståndpunkt har sannolikt även delats av Gustav Vasa. I propositionen hade frågan icke berörts, och konungen var vid denna tidpunkt ingen vän av officiella deklARATIONER i internt kyrkliga förhållanden. Man får heller icke förbise, att Johannes Magnus' mycket omfattande propagandaverksamhet i utlandet för att förmå påven att konfirmera de svenska electi givetvis var väl känd av Gustav Vasa och att *ett officiellt förbud* mot påvlig konfirmation skulle ha väckt ett påtagligt uppseende. Av vikt är vidare, att Johannes Magnus till-

¹⁷ KÅ 1903, Meddelanden och aktstycken s. 87 f. och KJÖLLERSTRÖM, Missa lincopensis, s. 17 ff.

¹⁸ Citatet är hämtat från Gustav Vasas brev till Hans Brask. GR 1528, s. 177. Om dateringen se O. AHNFELT, Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering, s. 77 ff. Att Laurentius Andreae koncipierat detta brev synes mig höjt över varje tvivel.

¹⁹ KJÖLLERSTRÖM, Gustav Vasa und die Bischofsweihe 1523-1531, s. 168 ff.

ställdes en den 29 juli 1527 daterad skrivelse från Gustav Vasa med ett av riksrådet efter förhandlingar vid riksdagen i Västerås utfärdat intyg med uppdrag att i Danzig förhandla om beslagtagna svenska fartyg och varor. I brevet kallas Johannes Magnus »vnser lieber getrewer raedt der hochwurdigste in Gott vatter und her Johan des stiftts zu Upsall archibischoff electus». I början av år 1528 lät Gustav Vasa dessutom Uppsala domkapitel uttala den förhoppningen, att Johannes Magnus dagligen väntades hem som »en vigd ärkebiskop».²⁰ Ännu i slutet av 1530-talet hoppades Johannes Magnus att kunna uppnå samförstånd med Gustav Vasa. Brodern Olavus försäkrar t.o.m., att Johannes aldrig upphörde, »icke ens under den nittonåriga landsflykten att med obeskrivligt tålmod verka för konung Gustavs och sitt av de lutherska villoandarna illa anfäktade fäderneslands ära». Hj. Grape påpekar härvid, att Olavus varken i detta sammanhang eller annorstädes ens har »ett ord om att konungen skulle ha ställt sig på 'de skändliga lutheranernas' sida».²¹ Det finns därför mycket, som tyder på att även Gustav Vasa 1527 var tveksam inför sin kanslers radikala förslag och främst av politiska skäl ville undvika en officiell deklaration i en ytterst känslig fråga. Uttalandet i det nyss citerade brevet från Uppsala domkapitel till det danska riksrådet, ståthållaren i Norge, Vincens Lunge är ett mycket tydligt belägg för huru angelägen Gustav Vasa ännu var att åtminstone utåt hålla skenet uppe. Detta brev är dock utfärdat efter uppgörelsen med Linköpings domkapitel och förbudet att utbetala peterspenningen²² samt efter biskopsvigningen den 5 jan. 1528 utan påvlig konfirmation av de valda biskoparna. Trots detta lät Gustav Vasa domkapitlet i Uppsala meddela, att man dagligen väntade »en vigd ärke-

²⁰ GR 1528, s. 221 f. och CARLSSON, KÅ 1922 s. 38 f. och 27 f.

²¹ HJ. GRAPE, *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism* (1949), s. 27 ff.

²² GR 1527, s. 317. Enligt WEIBULL (Scandia 1937, s. 117) har denna bestämmelse legat till grund för artikeln om peterspenningen i den längre redaktionen av Västerås ordinantia.

biskop igen» och att denne d.v.s. Johannes Magnus var »stadd i riksens märkliga värv och ärende». Gustav Vasa ville i Västerås undvika en *officiell brytning med Rom* och var därför motståndare till Laurentius Andreaes krav i förslaget till ordinantia.²³ Bakom konungen stod i detta fall ett enhälligt riksråd.

Om själva förhandlingarna om det säkerligen av Laurentius Andreae utarbetade förslaget till ordinantia vid riksdagen i Västerås ha emellertid källorna praktiskt taget intet att berätta.²⁴ Resultatet av dessa överläggningar blev dock, att de tre artiklarna om peterspenningen, klosteravgifterna och den påvliga konfirmationen utgingo. De båda artiklarna om det världsliga frälsets upphjälpande strökos i själva ordinantian, och i stället utfärdades en särskild verkställighetsföreskrift till vederbörande kyrkliga myndigheter.²⁵ Denna »ordinantia» ansluter sig mycket nära till recessens bestämmelser om frälsets bördsrätt men tillfogar uttryckligen beträffande de donerade godsens: »det som fritt givet är må fritt igengå», och understryker samtidigt skyldigheten att styrka bördsrätten vid tinget.²⁶ Det är föga troligt,

²³ CARLSSON talar med all rätt (KA 1922 s. 30) om »den uppenbart skismatiska Laurentius Andreae» och om Gustav Vasas »försiktiga läggning».

²⁴ WEIBULL har (Scandia 1937 s. 123 ff.) ställt frågan, hur riksrådet kunde förstås att acceptera ordinantian. Sedan biskoparna undertecknat förpliktelsebrevet av den 27 juni 1527 med dess delvis oriktiga referat av recessen, kunde enligt Weibull rådsherrarna ge sitt samtycke. Se härtill T. BERG, Nya teorier om riksdagen i Västerås 1527, HT 1937 s. 150 ff. Enligt min mening har Weibull i hög grad överdrivit motsättningen mellan Gustav Vasa och rådsherrarna vid Västeråsriksdagen. I källorna finns intet stöd för ett sådant påstående. Trots all kritik mot Peder Swart är Weibull på denna punkt beroende av dennes framställning, enligt vilken ridderskapet är Gustav Vasas stora motståndare vid riksdagen. Förhållandet är ju det rakt motsatta. Härtill kommer, att ordinantian förelåg färdig, då förpliktelsebrevet undertecknades.

²⁵ GR 1527, s. 273 f. och 277 f. Avskriften i riksregistraturet är daterad den 7/7 och originalet till Gudhems kloster den 10/7 1527. Se härtill KLOCKHOFF, s. 68 ff. Den utfärdade verkställighetsföreskriften är en naturlig konsekvens av strykningen i ordinantian om adelns bördsrätt. Följden härav blev, att de närmare föreskrifterna om kronans reduktion återfinnas i ordinantian, medan däremot adelns rätt enligt recessen närmare bestämdes i en specialförfattning.

²⁶ Se ovan s. 73.

att initiativet till denna förändring utgått från rådsherrarna. Däremot låg både tidsbegränsningen för adelns bördsrätt och kravet på att godsens skulle återvinnas med lag och rätt i hög grad i Gustav Vasas eget intresse. Som bekant ivrade också konungen energiskt mot adelns »rappande» av kyrkogods. Slutligen ströks även den sista artikeln om den summa, som biskoparna, kanikerna och domkyrkorna skulle ge konungen. Efter dessa strykningar underkastades ordinantian en formell överarbetning och erhöll den form, som den har i riksregistraturet och hos Laurentius Petri.

Västerås ordinantia är daterad »tempore Johannis Baptistae» och förelåg färdig, då rådsherrarnas brev av den 28 juni 1527 undertecknades. I detta brev om Västeråsbesluten motiveras en del av ordinantians bestämmelser med orden från adelns och rådets svar på den kungliga propositionen, att det är tungt för menige man »att vara under tu herrskap». Denna formulering är givetvis vald med tanke på adressaterna, men den återger en viktig sida av ordinantian. Genom Västerås recess hade kyrkans ekonomiska och politiska maktställning brutits. Det fanns efter Västerås riksdag endast ett världsligt regemente. Konsekvenserna härav drogos ytterligare i ordinantian. Mot denna utveckling hade de världsliga medlemmarna i rådet säkerligen ingenting att invända. Däremot vägrade de att gå med på bestämmelser, som lösgjorde den svenska kyrkan från förbindelsen med Rom och inneburo ett avskaffande av »goda, gamla, kristliga sedvänjor». Så skedde icke heller i Västerås 1527. Gustav Vasa och reformatorerna hade före riksdagen ständigt upprepat, att det icke, som motståndarna menade, var fråga om införandet av någon ny lära. I rådsbrevet heter det, att reformatorerna »icke predika annat än . . . den tro, som de gode, helige fäder här i riket predikade, när kristendomen här först inkom».²⁷ I den slutgiltiga versionen av Västerås ordinantia nämnes icke heller

²⁷ SRA I, s. 96 ff. Angående utländska förebilder till ordinantian se SJÖDIN, HT 1928 s. 260 ff. och WEIBULL, Scandia 1937 s. 120 ff.

ett ord om förhållandet till Rom, och hela den kyrkliga organisationen med biskopar, domkapitel, prostar och kyrkoherdar är bibehållen liksom munkväsendet och celibatet. Inga förändringar gjordes i fråga om kulten. Över huvud taget avskaffades genom Västeråsbesluten inga »goda, gamla, kristliga sedvänjor». För rådsherrarna var detta mycket väsentligt. Det var endast »osederna», missbruket, som förbjöds, icke seden eller bruket.²⁸ Detta är den andra sidan av Västerås ordinantia, och därför kunde Gustav Vasa med all rätt tala om »vad ordinantia där [=Västerås] gjordes om det regemente, som kyrkans personer härefter hava skola». En korrektare beskrivning av Västerås ordinantia kan knappast ges. Genom denna förordning lades nämligen grunden för det andliga regemente, som biskopar och präster skulle ha i den reformerade kyrkan. Som institution hade kyrkans ställning i det svenska samhället genom Västeråsbesluten i hög grad förändrats, men institutionen stod 1527 kvar fast med andra förutsättningar. Att den i längden icke kunde förbli oförändrad berodde på beslutet om Guds ords predikan.

Sven Kjällerström

²⁸ Se även SJÖDIN, HT 1928 s. 300 ff. Sjödin talar t.o.m. om »den konservativt hållna ordinantian» (ibm s. 303 not 3).